

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

**MERKEZ SAĞ PARTİLERİN DİNİN
POLİTİKLEŞMESİNE ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Öznur GÜÇLÜ

İSTANBUL, 2018

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜRESEL SİYASET VE ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER TEZLİ
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MERKEZ SAĞ PARTİLERİN DİNİN
POLİTİKLEŞMESİNE ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Öznur GÜÇLÜ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Öğretim Üyesi, Rasim Yılmaz Esmer

İSTANBUL, 2018

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESEL SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Tezin Adı: MEKKEZ SAĞ PARTİLERİN DİNİN POLİTİKLEŞMESİNE ETKİSİ

Öğrencinin Adı Soyadı : ÖZNUR GÜÇLÜ

Tez Savunma Tarihi :

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğu Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Yrd. Doç Dr. Burak KÜNTAY
Enstitü Müdürü
İmza

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğunu onaylıyorum.

Program Koordinatörü
İmza

Bu Tez tarafımızca okunmuş, nitelik ve içerik açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak yeterli görülmüş ve kabul edilmiştir.

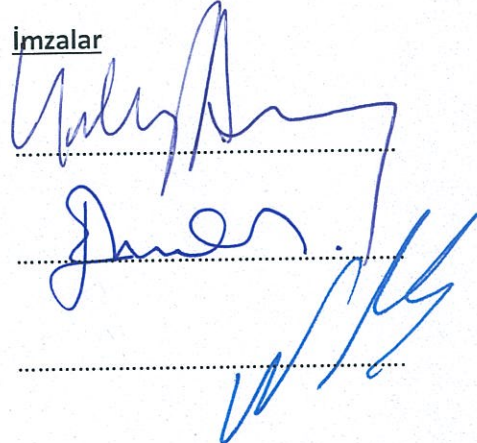
Jüri Üyeleri

Tez Danışmanı R. YILMAZ BUĞUR

Üye EBRU SULE CANAN SOKULLU

Üye AYŞE NİLFER NARLI

İmzalar

TEŐEKKÖR

Tez süreci boyunca her an yanımda olan, değerli görüşleri ve önerileri ile beni yönlendiren tez danışmanım ve sevgili hocam Prof. Dr. Rasim Yılmaz Esmer'e değerli katkıları ve üzerimdeki emekleri için yürekten teşekkür ediyorum.

Tezimin ana hatlarını oluştururken sabrı ve anlayışı ile bana yol göstererek tecrübelerini aktaran Sn. Bahar Ayça Okçuoğlu'na, sıkıntılı günlerimde bana desteğini esirgemeyen, her koşulda yanımda olarak beni motive eden değerli arkadaşım Büşra Arıkan'a çok teşekkür ediyorum.

İstanbul, 2018

Öznur GÜÇLÜ

ÖZET

MERKEZ SAĞ PARTİLERİN DİNİN POLİTİKLEŞMESİNE ETKİSİ

Öznur GÜÇLÜ

Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Öğretim Üyesi, Rasim Yılmaz Esmer

Mayıs, 2018, s. 41

Din ve siyaset arasındaki ilişki her dönemde toplum-devlet anlayışını farklı oranda ve yönde etkilenmiş, dinin geleneksel özelliğinden ötürü incelenmesi zor fakat bir o kadar önemli bir konu olmuştur. Laik devlet anlayışı ile yönetilen ülkelerde din siyaset dengesini korumak ve yönetmek önemli bir husus olarak ifade edilmiştir. Türkiye’de din-siyaset ilişkileri Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren din alanında yapılan köklü reformlar ve Çok Partili hayata geçişle milliyetçi muhafazakâr tanımlamasıyla varlığını hissettiren merkez sağ partiler ile daha çok tartışılmaya ve konuşulmaya başlanmıştır. Çok Partili hayata geçişle birlikte din-siyaset ilişkisi farklı bir sürece girmiş, din alanında yapılan yeni düzenlemeler laiklik ilkesi çerçevesinde sorgulanmaya başlanmıştır. 1950 seçimleri öncesinde CHP iktidarının okullarda din eğitimi verilmesine yönelik tutumunun yanı sıra, seçimleri kazanan Demokrat Parti’nin seçimler öncesi dini vaatleri ve çok tartışılan Arapça ezan yasağını kaldırması farklı yorumlanmıştır. Seçim dönemlerinde partilerin seçmen kitlelerinin istek ve taleplerine uygun olarak uyguladıkları din politikaları dinin siyasi arenada politikleştirildiği kaygısını oluşturmakla birlikte partilerin dini statüko aracı olarak görmelerine imkan vermiştir. Bu çalışmada, Çok

Partili hayata geçişle birlikte merkez sağ parti yöneticilerinin söylemleri, din-siyaset tartişmaları, din alanında gerçekleştirilen yeni düzenlemeleri incelenip laiklik ilkesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Dinin siyasal alandaki ağırlığı ve varlığı veriler ışığında incelenip, politikleşmesi ve statüko aracı olarak kullanılması ihtimali üzerinde durulmuştur. Bu alışma ile doğrudan olmasa da tarihsel süreçte Türk siyasal hayatında bugün de çok tartişılan dinin siyasal alanda ki politik görünümü konusuna ışık tutmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Dönem, Tek Partili D nem, Laiklik, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Din-Siyaset

ABSTRACT

THE EFFECT OF CENTRAL RIGHT PARTIES ON RELIGIOUS POLICY

Öznur GÜÇLÜ

Global Politics and International Relations

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Rasim Yılmaz Esmer

May, 2018, p. 41

Relationship between religion and politics has always been be impressed by direction with different periods. It is hard to analyze this subject, due to Its traditional characteristic of religion but, it also has been a important topic. In this thesis, It is denoted as an important issue that maintaining and managing the balance of religious politics of In countries governed with a secular state perception. Religion and politic's relationship in Turkey committed radical reforms in the field of religion from the establishment of the Republic and transition to a Multi-party system with nationalist-conservative describing as making one's presence felt was beginning to be more widely mentioned to and discussed. Religion and politics relations have entered into a different process with transition to a multi-party system. It came under the question secularism's principle of frame that making new regulations. Republican people's Party, government's attitude was interpreted differently, before the 1950 elections, that was given religious education in schools was interpreted differently and the democratic party that won the elections was interpreted differently to lift the pre-election religious promises and as the very controversial Arabic the azan annulment. During the election periods, parties electorates accordance with the wishes and demands implementing that religion politics was enabled that seeing as religious status intermediary with

the concern that religion is being politicized in the political arena. In this thesis, the speeches of center-right party leaders, religious-political debates, new regulations in the field of religion were examined and evaluated within the framework of secularism. Religion's political weight and entity was investigated within absolute terms and politisation, as a status quo's possibility was noted. According to this study tried to flash to political view of the religion's that was much-debated even today and in Turkish political life historical development process, although it is not directly related to it.

Keywords: Multi- Party Rule, One Party Rule, Laicisim, Republican People's Party, Democratic Party, Religion-Politics

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
1 GİRİŞ.....	2
2 METODOLOJİ.....	10
3 LİTERATÜR TARAMASI.....	11
3.1 TARIHSEL SÜREÇTE MERKEZ SAĞ PARTİLERİN LAİKLİK UYGULAMALARI	11
3.1.1 Tek Partili Dönemde Laiklik Politikaları	11
3.1.2 Çok Partili Hayata Geçiş ve Laiklik Politikaları	13
4 ANALİZ.....	18
4.1 MERKEZ SAĞ PARTİLER VE DİN-SİYASET İLİŞKİLERİ.....	18
4.1.1 Genel Bakış	18
4.1.2 Demokrat Parti ve Dine Bakış	19
4.1.3 Adalet Partisi ve Dine Bakış.....	28
5 SONUÇ	35
KAYNAKÇA	38

KISALTMALAR DİZNİ

AP	: Adalet Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DP	: Demokrat Partisi
MP	: Millet Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

1. GİRİŞ

Türk Siyasal yaşantısında dinin politik bir sorun olarak ortaya çıkması, diğer devlet rejimlerinde olduğu gibi demokrasi rejiminde de varlığını hissettirmiştir. Din, sadece geleneksel toplumlarla sınırlı kalmayıp, sanayi toplumlarında da siyasi yaşantı üzerinde etkili olmuştur. Dini örgütlenmelerin siyasi yapıyı önemsemesi ve bu düzenin yasallığını kutsal bir güce dayandırması dini politik bir görünüme sokmaktadır. Dinin bu politikleşme özelliğinden dolayı cumhuriyetçi kesimin din konusundaki tutumu ve laikliği uygulama yöntemleri bu durumun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Din, diğer pek çok yönetim biçimi gibi demokrasinin hâkim olduğu yönetim biçimlerinde de kitlelerin politik davranışlarını belirleyen etkenlerden biridir. Bu noktada siyasi partiler büyük önem taşımaktadır. Çünkü siyasi partiler, toplumu etkileyen ve temsil eden önemli siyasi örgütlenmelerdir.

Dinin siyasi hayattaki varlığından söz ederken, bu kavramın olgusal ve tarihsel açıdan incelenmesi, toplum açısından öneminin vurgulanması çalışmamın analizi açısından önem arz etmektedir. Amacım, din üzerine felsefi inceleme yapmaktan ziyade bu olgunun insan temelli genel anlam ve önemi üzerinde durmaktır.

Din tanımına geçmeden din sözcüğü üzerinde durmak faydalı olacaktır. Philippe Borgeaud, ‘‘ Tanrılara tapınmayla ilgili bütün şeylere özenle yeniden sarılanlara (retractarent) ve bir bakıma kendini onlara verenlere (relegerent) religiosi (dinci) adı verildi. Nasıl ki elegantes (kibar, seçkin) sözcüğü eligere (seçmek) fiilinden diligentes (titiz) sözcüğü diligere (sevmek) fiilinden türemişse, religiosi sözcüğü de relegere (kendini vermek) fiilinden türemiştir. Gerçekte, bütün bu sözcükler kendi içinde religiosus ve legere ile (koparmak, toplamak, kendine almak) aynı anlamı korumuştur.’’¹

---

¹. Philippe Borgeaud, Dinler Tarihinde Başlangıçlar, Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s.177

Borgeaud, bu tanımlamayı yaparken Cicero'dan esinlenmiştir. ‘‘Cicero için religio, ‘‘cultus deorum’’, tanrılar kültü ya da kişilerin kendini Tanrılara verdiği ritlerin geleneksel ve g reneksel olarak yerine getirilmesi demektir. Böylelikle religio, kişinin tanrıyla olan ilişkisini doğrudan ilgilendiren bir davranıştan çok, rite ilişkin bir davranış gibi görmektedir. Burada son bir nesneye, tanrıya değil, aracılık aletine yönelik bir kaygılı saygı söz konusudur. Burada saygı duyulması gereken, insanüstü ya da g r nmezle iletişimin geleneksel tarzlarıdır.’’² şeklinde ifade etmiştir.

 nl  din bilimciler farklı tanımlamalarla din kavramını açıklamaya çalışmıştır. Friedric Maximillian Müller, ‘‘Din, insanın ahlaki karakterine etki edebilecek şekilde, çeşitli tezah rl r altında sonsuzun algılanmasıdır’’³ şeklinde ifade etmiştir. Bir diğer din bilimci Cornelis Petrus Tiele, ‘‘Din insan ile tanrı arasındaki ilişkiye uyarlanan zihinsel bir çatı ve tanrıya yönelik kesin bir hissiyattır.’’⁴ şeklinde tanımlamıştır. Müller yaptığı tanımlamada daha çok dinin ahlaki boyutuna dikkat çekerek, bu etkiyi vurgulamıştır. Tiele ise, dini duyguları inanma duygusuyla ifade etmiştir.

David Hume, ‘‘Dinin Doğal Tarihi’’ adlı eserinde, ‘‘ Dinle ilişkili her soruşturma son derece önemli olmakla birlikte, üstünde durmamız gereken özellikle iki unsur vardır: İlki dinin akıldaki temeli, ikincisi insanın doğal yapısındaki kökeni.’’ Hume, ilki için ‘‘Doğanın bütün çatısı, zeki bir yaratana tanıklık eder ve akıllı hiçbir araştırıcı, ciddi bir  l  nmeden sonra gerçek tanrıclık ve dinin birincil ilkelerine inanmaktan bir an bile uzak durmaz’’ yorumunda bulunurken, ikinci unsurun cevaplanmasının daha zor olduğunu ifade etmiştir. Hume, her zaman görünmez, usta bir güce inanmanın hep var olduğunu, bununla birlikte hiçbir inancın evrensel boyutta olmadığını iddia eder. Bunlara ek olarak Hume, ‘‘benlik sevgisi’’, ‘‘evlat sevgisi’’, ‘‘şükran’’ gibi duyguların içgüdüsel olduğunu ve bu duyguların her çağda ve dönemde evrensel olduğunu savunmuştur. Özetle, Hume insanın doğası gereği sahip olduğu içgüdülerinin, yaratıcı inancından farklı olarak

---

². Philippe Borgeaud, Dinler Tarihinde Başlangıçlar, Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s.178

³. Friedric Maximillian Müller, Natural Religion Part I, London, 1888-1892, s.44

⁴. Cornelis Petrus Tiele, Elements of a Science of Religion: Part II, Ontological, Edinburgh 1899, s.58

bütün insanlarda ortak olduğunu iddia etmiştir. Buradan hareketle ilk kısımda Hume tarafından üzerinde durulan dinin, insanın doğal yapısındaki kökeninin evrensel olmadığı ve çeşitli nedenlerle inançların değişebileceği şeklinde yorumlanabilir. Hume, insanlığın doğuşundan itibaren çok tanrıcı olduğunu ifade ederek, dinle alakalı konuların korku ve umut gibi insan zihninde yer eden yaşanmış duygulardan ileri geldiğini savunur. Bundan dolayı insanların aklını kullanmayarak, yaşadıkları tanrı inancının çaresizlik içindeyken veya açıklayamadıkları olağanüstü durumlardan beslendiğini⁵ ifade etmiştir.

Hume, din üzerine yaptığı tartışmada şu ifadelere yer verir. “Yaban ve eğitim görmemiş insanların akılsızlığı, doğanın öylesine yakından bildikleri belirgin yapıtlarına bakıp da egemen bir yaratıcı görmeyebilecekleri kadar büyük olmakla birlikte, iyi anlayışlı herhangi bir kimsenin bir fikri bir kez kendisine anlatılınca, yadsıması pek olanaklı görünmüyor. Her şeyde bir maksat, bir niyet, bir tasarı olduğu besbellidir. Kavrayışımız, bu akla yakın sistemin ilk ortaya çıkışını düşünebilecek ölçüde genişleyince de, en güçlü bir inanışla bütün bunların zeki bir nedeni ya da yaratıcısı olduğu fikrini benimsememiz gerekir. Evrenin tüm çatısının her yanında geçerli olan tek biçimli kurallarsa, bizi, zorunlulukla değilse doğallıkla, eğitimin önyargılarının böylesine akla yakın bir kuruma karşı çıkmadığı yerde, bu zekayı tek ve bölünmemiş olarak düşünmeye götürür.”⁶

“Tümü bir bilmece, bir muamma, açıklanamayacak bir gizemdir. Bu konuya ilişkin en titiz arayışımızın tek sonucu, anlaşılan, korku ve belirsizlik oluyor, herhangi bir yargıya varamıyoruz. Fakat insan aklı öyle yepeliktir, kamuoyunun bulaşıcılığı öyle dayanılmazdır ki, bu kesin şüphe bile pek sürdürülemiyor, görüş alanımızı genişletiyor, bir boş inanç türünü bir başkasıyla karşı karşıya koyuyor, kavgaya tutuşuyoruz...”⁷ Hume üzerinden yapılan küçük analiz sonucunda, insanların her çağda ve zamanda şekil değiştirerek ilerleyen bir tanrı-din anlayışı hakim olmuştur.

---

⁵. David Hume, Din Üstüne (Çeviren:Mete Tunçay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s.15-108

⁶. David Hume, Din Üstüne (Çeviren:Mete Tunçay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s.105

⁷. David Hume, Din Üstüne (Çeviren:Mete Tunçay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 108

Genel olarak din tanımlaması yapılırken veya din tanrı ilişkisine değinildiğinde ortak kavram ve düşünceler bir arada kullanılmıştır. Doğaüstü olaylar, buna bağlı ortaya çıkan korku, inanma duygusunun artması gibi durumlar tanrı-din kavramına yüklenen sonsuzluk ve bu sonsuz gücün hükmetme özelliğiyle güçlenmesi yorumunda bulunulabilir. Bu noktadan hareketle dinin insan yaşamı üzerindeki etkilerini anlamak daha kolay olacaktır. İnsan hayatında bu kadar önemli bir yere sahip olan din kavramının sadece sosyal hayatın şekillenmesinde değil siyasi yapının oluşmasına da etkilerinin olacağı savunulabilir. Din-siyaset ilişkisi açısından, bu bölümde yapmış olduğum analiz konunun bu kapsamda değerlendirilmesine yardımcı olacaktır.

Din kavramını incelerken Emile Durkheim'ı incelemek önemlidir. Durkheim, din kavramının toplumsal bir kavram olduğunu ifade ederken, ideolojik ve uzlaşma unsurlarından dolayı dinin kaynaklarının araştırılmasının imkan olduğunu savunmaktadır. İlkel toplumlarda dinin doğasının daha rahat kavrandığını, modern toplumlarda bu durumun daha zor olduğunu ifade etmiştir.⁸

Durkheim, dinlerin kaynağını toplum olarak görmekte, toplumların olgulara kutsal olan ve olmayan anlamlar yükleyerek dini oluşturduğunu ifade eder. Yaratılan kutsallığın korku, gizem gibi durumları ortaya çıkardığını savunarak, dinin özünü, bu toplumsal gerçekliğin kutsal kabul edilen yanlarından oluştuğunu vurgular. Durkheim, kutsallık kavramının tüm toplumlarda ortak olduğunu savunurken, tanrı ve tanrı inancının toplumdan topluma fark gösterdiğini vurgulamıştır. Ona göre; ‘‘Dinin gelişimi önce kutsalın belirlenmesi, sonra kutsal olanla ilgili inançların örgütlenilmesi, daha sonrasında inançlara bağlı olarak ortaya çıkan ayin ve uygulamaları gerektirir.’’⁹

Durkheim, dinin işlevini; toplumsal dayanışmayı sağlaması ve güçlendirmesi olarak açıklamakta, dinin varlığını sürdürmesi için toplumsal dayanışmanın da

---

⁸. Veysel Bozkurt, Değişen Dünyada Sosyoloji, Ekin Yayınları, Bursa, 2007.

⁹. Raymond Aron, (Çevirmen: Korkmaz Alemdar), Sosyolojik Düşüncelerin Evreleri, Kırmızı Yayınları, 2006 s.301

devam etmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁰ Durkheim, ‘‘ toplumun tüm varlığını düzen ve yapılarının dinde ifade edildiği kavramıyla anlatıyor. Din, toplumun minyatürleştirilmiş modelini veren bir kurumdur. Dini ayinler ise, o toplum içinde yaşayan insanların, zaman zaman kendi yapılarının sosyal anayasasını hatırlamalarını mümkün kılan bir toplum değerleri doğrulamasıdır’’¹¹ şeklinde özetlemiştir. Bu kısa din analizi sonucunda dinin toplumun önemli bir unsuru olduğu ve tarihsel süreç içerisinde somut değişikliklerle birlikte özünü koruyarak toplum içerisinde etkili olmuştur. Siyasetin din ile etkileşimi bu kavramların ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. Tarihsel süreçte bu etkileşim, değişiklik gösterse de yukarıda Hume’un üzerinde durduğu yaratıcı inancı, değişen koşullara rağmen ortadan kalkmamıştır. Dinin kutsal ve sorgulanamaz özelliklere sahip oluşu, toplumu oluşturan devlet ve siyaset olgularıyla etkileşim yaşamıştır. Bundan dolayı dini söylem ve siyasi söylemler birbirinden etkilenmiş dahası bu söylemlerin birbirine dönüşmesi ihtimali oluşmuştur. Toplumu oluşturan bireylerin farklı inanç ve değerlere sahip olmasından ötürü siyasi alanda yapılan söylemler de buna bağlı olarak etkilenmektedir. Bu durum, din-siyaset tartışmalarında en çok üzerinde durulan konulardan biridir.

Yapacağım bu çalışma, Türkiye’de çok partili hayata geçiş ile birlikte merkez sağ partilerin dinin politikleşmesinde nasıl bir etkiye sahip olduklarını incelemek olacaktır. Merkez sağ partilerinin milliyetçi-muhafazakâr yapısı ve dini unsurlara yakınlığı konuyu bu partiler bazında ele almamın sebebidir. Dinin politik bir unsur olarak ortaya çıkması Cumhuriyet Türkiye’sinin laik yapısını etkilemektedir. Bu nedenle, çok partili hayata geçişle birlikte siyasi partilerin laiklik uygulamaları araştırılacak, yöneticilerinin söylem ve politikalarından yola çıkarak dinin politikleşmesine etkileri analiz edilecektir.

Tek parti döneminde dinin ağırlıklı bir etkisi görülmemektedir. Uygulanan çoğu politika din faktörünün yasal bir otorite ve baskı oluşturmamasını mümkün kılmamıştır. Yönetim, aksine bu tarz baskı ve otorite risklerini azaltma eğilimi

---

¹⁰. Veysel Bozkurt, Değişen Dünyada Sosyoloji, Ekin Yayınları, Bursa, 2007.

¹¹. Şerif Mardin, Din ve ideoloji, İletişim Yayınları, 2002, s.47

göstermiştir. Keza o dönemde yaşanan siyasal ayaklanmaların çoğu tek parti dönemi uygulanan laiklik hareketlerine karşıdır. Buna karşılık hükümetin laiklik konusundaki tutumu değişmemiş, gerçekleştirilmek istenen din içerikli eylemlerin çoğu sonuca ulaşamamıştır.

1925 Şeyh Sait İsyanı'ndan hemen sonra laiklik ilkesine uygun olarak, tekkelerin kapatılması, din görevlileri dışındakilerin dini kıyafet giymesinin yasaklanması, Şapka Kanunu'nun çıkarılması ve Batı takviminin kabul edilmesi, o dönemde atılan laik adımlardan olmuştur.¹² Bunların yanı sıra, anayasadan 'İslam dini' ibaresinin kaldırılması, yemin metnindeki 'vallahı' ifadesi yerine 'namusum üzerine söz veririm' ibaresinin konularak yemin metninin laikleştirilmesi, 1930'da imam hatip okullarının kapatılması, 1932'de ezanın Türkçeleştirilmesi ve 1932'de laiklik kavramının anayasa maddesi haline getirilmesi Tek Parti dönemi laiklik uygulamalarındandır.¹³ Burada dikkat çeken unsur laiklik kavramının, bir amaç olarak bu düzenlemeleri meydana getirmesi değil aksine bütün bu uygulamaların bir sonucu olarak ortaya çıkmasıdır.

Genel olarak, "dinin etkin bir özellik gösterememesinin tek parti döneminin rejim özellikleriyle alakalı olduğu savunulabilir. Tek parti döneminin sınırlı çoğunluk özelliği dinsel güçler gibi politik grupların iktidar üzerindeki etkisini geri plana itmiş olabilmektedir. Tek parti döneminin genel çerçevesi, devletin din ile alakalı bütün kurum ve örgütlemelere hâkim olmasıdır. Bu durum din ve devletin birbirinden tamamen ayrılmadığını göstermektedir. Fakat İslam dininin toplumu ve toplumun politik yapısına hâkim olma içgüdüsünden ötürü bu alanlarda aşırı laikleşmeyi reddetmekte ve gerek hukuki gerekse politik alanda varlığını hissettirmektedir. Dinin her alanda varlığını hissettirme içgüdüsü bürokratik yapıyı etkilemekte ve bu durum İslami kurumlarla laik kurumları aynı noktada buluşturmaktadır. Toplumsal, hukuki ve politik yapının laikleşmesinde engel oluşturmaktadır."¹⁴

Din ve devlet yönetiminin birbirinden ayrımının zorlaştığı sistemlerde bağımsızlığın sağlanabilmesi için, dini kurumların devlet kontrolüyle sağlanması amaçlanmaktadır. Devlet yapısı içine yerleştirilen Diyanet İşleri Başkanlığı bu

---

¹² . Kazım Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Programları, İstanbul, Ak Yayınları, 1968, s.302

¹³ . Bülent Daver, Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik, Ankara, 1955

¹⁴ . Binnaz Sayarı, Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi, Ankara, 1978, s.175

amacı gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Fakat devlet bürokrasisine yerleştirilen bu tarz kurumların laik yapıya etkileri kaçınılmazdır.¹⁵

Kısacası tek partili döneme bakacak olursak dinin iktidar üzerindeki belirli bir etkinliğinden söz etmek mümkün değildir. Devlet veya partiler dolaylı dolaysız, din tabanlı örgüt ve kurumları bastırarak laikliği uygulamaya çalışmışlardır.

1946 yılında çok partili hayata geçişle birlikte politik düzende ve politik iktidar üzerinde de dinin yönü değişmiştir. Demokrat Parti ile başlayan merkez sağ çizgisi bu oluşuma farklı bir yön katmıştır. Genel olarak Demokrat Parti dönemine bakıldığında dinsel unsurlara fazla yaklaşıldığı görülmüş, din ile çok içli olması başarısının arkasındaki etkinin din olabileceği sorusunu akıllara getirmiştir. Demokrat Parti başkanı Adnan Menderes'in Hükümet toplantısında sarf ettiği şu sözler, uygulanacak politikaların hangi temele dayanacağını ifade etmektedir. "Din ile dünya işlerini birbirinden ayrı tutmayı ve vicdan hürriyetini baskı altında bulundurmamayı demokrasinin ana prensiplerinden addetmekteyiz".¹⁶ Yukarıda saydığım, uygulanan politikalara bakıldığında bunun din ve dünya meselesi olmadığı doğrudan laik yapıyı ve devlet bürokrasini hedef alan düzenlemelerin ürünü olduğu görülmektedir.

Demokrat Parti'nin iktidar sürecinin ilk dönemlerinde ezanın Arapça okuma yasağı kaldırılmış ve bu mecliste büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.¹⁷ Bunlarla birlikte laiklik uygulamalarında yapılan değişiklikler tek parti döneminin laiklik anlayışından uzaklaşıldığını göstermektedir. 1948'de MEB tarafından imam hatip kursları açılmış, ertesi yıl ilkokul programlarına din dersleri eklenmiş, 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılması kararlaştırılmıştır. Yine aynı dönemde hacca gitmek isteyen vatandaşlara destek sağlanmış, 1925'ten beri kapalı olan türbeler tekrar açılmıştır. Hükümet programlarını açıklayan dönemin

---

¹⁵ . Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, Arba Yayınları, 1952, s.45

¹⁶ . Tutanak Dergisi, Ankara, TBMM, 1950, s.61

¹⁷ . Hamza Eroğul, Türk İnkılap Tarihi, Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s.529

başbakanı Adnan Menderes gerici güçler karşısında olduğunu, fakat vicdan hürriyetine saygı göstereceğini belirtmiştir.¹⁸

Demokrat Parti'nin seçimleri kazanmasında din faktörünün etkisi inkâr edilemese de tek başına yeterli olmayacağı aşîkârdır. Fakat küçük bir yüzdellik dahi olsa yapacağım bu çalışmanın sorularını belirlemede önem arz etmektedir. Dolayısıyla din unsurunun iktidar partilerin statülerini korumada ne kadar etkili olduğu önemli bir sorudur.

Merkez sağ partiler, tek parti dönemi katı laiklik anlayışından yakınıp, dine daha hoşgörüyle yaklaşmışlardır. Fakat bu durum devletin 'Laik Devlet' anlayışından uzaklaşmasını engellememektedir. Laiklik, en basit tanımıyla "19.yüzyılda Fransız anayasal pratiğinden ortaya çıkan ve devletin herhangi bir dini mezhep ve sınıfa dayanmamasının gereğine işaret eden bir kavramdır".¹⁹

Tanımda altı çizilmesi gereken en önemli kelime devlettir. Dinin politik yapı içerisinde var olmaya çalışması, İslam'ın devlet olma içgüdüsünden ileri gelmektedir. Laiklik, Cumhuriyet'in ilanından tek partili dönemi de kapsayacak şekilde politik yaşantıya katkı sağlamıştır. Dönemin politik sistemi bu ilkeden taviz vermemeye gayret etmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte politik sistemde oluşan farklılaşma, sağ-sol olarak nitelenen farklı parti görüşleri gibi dinin, politik sistemde varlığını belirgin şekilde hissettirmesine imkân vermiştir. Çok partili hayata geçiş ile birlikte dinin politik çevrelerde artan etkisi ve buna bağlı olarak Cumhuriyet Türkiye'sinin laik sisteminin etkilenmesi göz önüne alındığında siyasi parti ve yöneticilerinin bu süreci nasıl etkiledikleri önemli bir sorudur.

---

¹⁸ . Tutanak Dergisi, Ankara, TBMM, 1950, s.31

¹⁹ . Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.34

2. METODOLOJİ

Yapacağım bu çalışmada iki yöntemden yararlanarak çalışmalarımı sürdüreceğim. Öncelikle geniş çaplı içerik analizi ile başlayacağım. İçerik analizi, tarih, siyaset bilimi, sosyoloji gibi birçok farklı alanda kullanılan bir araştırma yöntemidir. Sosyal bilimciler tarafından arşiv, gazete, dergi gibi çeşitli kitle iletişim araçları kullanılarak edinilen bilgilerin sistematik olarak incelenmesidir. Araştırma sorusu belirlendikten sonra kategorilerin tanımlanması ve kavramlardan çıkarımlar elde etmek üzere kodlamaların yapılmasıyla gerekli örneklemin seçilmesi aşamalarından oluşur. Nesnelliğin, sistemliliğin ve genelliğin önemli olduğu araştırma yöntemine uygun olarak, topladığım farklı kaynaklardaki bilgileri nesnel bir çerçevede inceleyerek sistemli ve objektif bir şekilde yorumlayacağım. Konu ile alakalı makale ve kitaplar içerik analizi yöntemi ile incelenecektir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

3.1 TARİHSEL SÜREÇTE MERKEZ SAĞ PARTİLERİN LAİKLİK UYGULAMALARI

3.1.1 Tek Partili Dönemde Laiklik Politikaları

Tek parti dönemi, “1923’te Cumhuriyet’in ilanından 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulmasına kadar yaşanan süreçtir. 1923’ten 1946’ya kadar tek siyasi parti olan CHP’nin aktif siyasette başat rol oynaması ve sadece onun hükümetinin görev alması bu dönemi ‘tek parti dönemi’ olarak nitelemektedir”.²⁰

Cumhuriyet’in ilanından sonra tek partili dönemde birçok alanda modernleşme reformları çerçevesinde yenilikler yapılmıştır. Yapılan reformlardan en önemlisi o dönem şartlarında halifeliğin kaldırılması olmuştur. Zira halifelik İslam dünyasında devlet başkanlığı makamını temsil ediyordu ve bu ne demokrasinin ne de hukuk devleti anlayışının kabul edebileceği bir düzen değildi. Cumhuriyet’in ilk yıllarında halifelik ile birlikte Şeriye ve Evkaf vekâletleri de kaldırılmıştır. Bu kurum Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı olarak çalışıyordu; dolayısıyla devlet işleri ve din iç içe geçmiş bir yapıya sahipti. Bu bağlamda din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak amacı ile 3 Mart 1924’te halifelik kaldırılmış, kısa bir süre sonra Diyanet İşleri Bakanlığı kurulmuştur. Burada üzerinde durulması gereken nokta her ne kadar din kurumlarında yeni düzenlemelere gidilse de, tam anlamıyla bir kopuş sağlanmamıştır. Zira Cumhuriyet’in bir kurumu olarak toplumun ibadet ve din kurumlarının idaresi Diyanet İşleri Başkanlığı’na geleneksel misyonunu sürdürülmüştür.

Halifeliğin kaldırılması ile dini yapının etkisinin giderek azalması bazı kesimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu olay Nakşibendi tarikatı üyelerinden Şeyh Said’in önderliğini yaptığı bir gurubun şeriatı geri istemeleri üzerine ortaya çıkmıştır. Fakat

---

²⁰ . Yüksel Kaştan, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Döneme Geçişle CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler, Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi, 2008, s.126

ayaklanma başarısız olmuş, dini bir ayaklanma sonuca ulaşamadan bastırılmıştır. Şeyh Said İsyanı yeni kurulan Cumhuriyet rejimine karşı ilk ayaklanma olarak literatüre geçmiştir. Bu olaydan sonra ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş, kargaşa ve huzursuzluğun bastırılması amacı ile Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Böylece kaos ortamı kontrol altına alınmış, işgalciler istiklal mahkemelerinde yargılanmaları sağlanmıştır. Fakat bu kanun sıkıyönetimin ardından dört yıl daha yürürlükte kalmış, bu durum kanunun farklı sonuçlar doğurmasına yol açmıştır. Kanunla birlikte baskı ve otorite artmış, toplumsal sorunlar halk tarafından dile getirilememiştir. Ülkede hem art arda yapılan yenilikler hem de sosyal ve ekonomik sorunlardan bunalan halkın hükümete karşı hoşnutsuzluğu oluşmaya başlamıştır. 1945 yılında İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçileceğinin sinyallerini vermesi Cumhuriyet Halk Partisi'ni etkilemiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte, siyasal özgürlükler artacak, laiklik uygulamaları sadece tek parti tarafından kontrol edilmeyecek ve laikliğin yeniden yorumlanması sağlanacaktı.

CHP'nin o dönemde yaşadığı endişe uyguladığı politikalarla alakalı idi. Şöyle ki, laiklik politikalarını siyasi yapıya uyarlamaktan çok, bu politikalarla toplumun değer yargılarına dokunduğu düşüncesi yaygındı. Bu endişeler, din konusundaki istikrarını bozmuş ve o birtakım ödünler verilmeye başlanmıştır.

1950 seçimlerine eski medreseli Şemsettin Günaltay önderliğinde gidilmesi verilen tavizlerin sonucuydu. "CHP'li milletvekillerinin, köylerde dini törenleri yönetmek ve dinin rehberliğini yapmaları adına Müslüman hocalar yetiştirecek okullar açılmasını öngören kanun teklifi dikkate değer örneklerdendir."²¹

CHP, sosyal tabanı genişletmek açısından yeterli özveriyi gösteremediğinden halk ile bağları yeteri kadar kuvvetlenememiştir. Bu durumun getirdiği bir sonuç olarak seçim zamanı uygulanmak istenen politikalar halk tarafından kabul görmemiş dolayısı ile desteklenmemiştir, bu kaniya seçim sonuçlarıyla varmak mümkündür. Sonuç olarak, o güne kadar politik platformda dine herhangi bir taviz vermeyen Cumhuriyet Halk Partisi'nin, seçim zamanı takındığı tavır, dinin parti menfaatleri doğrultusunda politikleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

---

²¹. Kemal Haşim Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, Timaş Yayınları, 1965, s.240

3.1.2 Çok Partili Hayata Geçiş ve Laiklik Politikaları

1946'da CHP'den ayrılan milletvekillerinin (Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Kor Altan, Fuat Köprülü) desteğiyle rejimin demokratikleşmesi için ilk adımlar atılmış ve bu doğrultuda Demokrat Parti kurulmuştur. Demokrat Parti 1950 seçimlerinde iktidara gelmiş, bu süreçle birlikte Türkiye yeni bir dönüşüm içerisine girmiştir. Tek parti döneminin çalkantılı sürecinden etkilenen kesimler 1950 seçim sonuçları ile tepkilerini açıkça ortaya koymuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan sert yaptırımlar CHP'ye karşı oluşan tepkileri daha büyük bir hale getirmiştir. Demokrat Parti'nin halkla bütünleşme adına yaptığı çalışmalar ve basın yayın organlarından gördüğü destekle zaferini pekiştirmiştir.²²

CHP'nin yaşamış olduğu bu süreci lehine çeviren Demokrat Parti, seçim vaatlerinde din söylemlerine daha çok yer vermiştir. Zira Demokrat Parti'nin kabul görüşü, Atatürk ilkelerinden özellikle laikliğin Müslüman nüfus üzerinde yarattığı dayatmaydı ve bunun toplumun yapısına uymadığı yönündeydi. Kuruluş amacını, demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleştirilerek, genel siyasetin demokratik görüşle yürütülmesine bağlamıştır. Demokrat Parti, laiklikte liberalleşme vurgusu yaparak, din hürriyetini insanın sahip olduğu diğer hürriyetlerle eş değer olduğunu savunmuştur. Yapılan parti programlarında İlahiyat Fakültesi benzeri bilimsel kurumların çoğaltılması ve bu yönde uzmanlar yetiştirilmesi gibi uygulamalarla İslam'a olan hoşgörülerini ortaya koymaya çalışmışlardır.²³

1950 yılında yapılan seçimlerde Demokrat Parti adaylarının halka dinsel uygulamalar ile ilgili kısıtlamaların kaldırılacağına ilişkin vaatler verdiği bu konudaki düşünceleri destekler niteliktedir. Türkiye'de Demokrat Parti ile birlikte çok partili hayatın temelleri atılırken aynı zamanda merkez sağ çizgisi de oluşmaya başlamıştır. Bu çizgi millet iradesinin üstünlüğünü savunan, milliyetçi-muhafazakâr taraftarı olmuş kesimi temsil etmektedir.

Merkez sağ siyaseti de toplumların geniş kesiminin inanç, değer yargıları ve hayat biçimlerinin siyasi temsili olarak kabul görmektedir. Merkez sağ partiler genel olarak

---

²². Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004, s.178

²³. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, Arba Yayınları, 1952

benzer siyaset anlayışını izleyerek topluma ulaşmaya çalışmışlardır. Öncelikle dini hassasiyetlere ve milliyetçiliğe verdikleri önemle genel siyaset anlayışı oluşturmuşlardır. Öyle ki Demokrat Parti'nin iktidara gelir gelmez Arapça ezan yasağını kaldırması gibi atılan adımlar partiye bu bağlamda avantaj sağlamış, Demokrat Parti'nin elde ettiği başarıda din faktörünün etkisi diğer sağ partiler tarafından uzun süre konuşulup, örnek alınmaya çalışılmıştır.²⁴

Nurcular, Demokrat Parti döneminde dini fikirlerin yayılması açısından yaşanan yumuşama ile Said Nursi'nin birçok kitabını basma fırsatı bulmuşlardır.²⁵

1957 seçim kampanyaları sırasında Demokrat Parti ve dini bir grup olan Nurcular arasında bir ittifak yapılmış, bu durum Demokrat Parti'nin sonunu hazırlamıştır. Zira Demokrat Parti dönemini bitiren askeri darbenin sebepleri arasında yapılan bu dini ittifakın ortaya çıkması da gösterilebilir.²⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin laik yapısını korumak isteyen kesim 1960 darbesi ile yönetime el koymuş, Demokrat Parti dönemi sona ermiştir. Din ve inanç faktörlerinin merkez sağ çizgisinde önemli bir unsur olması laik yapıyı aynı ölçüde etkilemiş ve başa gelen iktidar partilerinin izledikleri siyasi politikalarını aynı derecede yönlendirmiştir. 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrası Türk Siyasal tarihinde başlayan yeni dönemle Demokrat Parti iktidardan düşmüş, Süleyman Demirel önderliğinde Adalet Partisi kurulmuştur. Parti kendini Demokrat Parti'nin devamı şeklinde tanımlamıştı ve üyeleri Demokrat Parti'nin eski milletvekillerinden ve İslam milliyetçiliği yapan taraftarlardan oluşan karışık bir yapıya sahipti. Bu yapı ileriki zamanlarda milletvekillerini aşırı ve ılımlılar olarak ikiye ayırmış ve parti içinde bölünmeler başlamıştır. Adalet Partisi, İslam'a karşı yumuşak tutumunu korumanın yanında Demokrat Parti'nin kaderini yaşamamak için Cumhuriyet'in laiklik ilkesini koruyan anayasa hükümlerini aşmamak içinde son derece dikkatli davranmıştır.²⁷

---

²⁴. Nuray Mert, Merkez Sağın Kısa Tarihi, İstanbul, Selis Kitapevi, 2007, s.130

²⁵. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.31

²⁶. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.124

²⁷. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.124

Darbe sonrası çıkarılan yeni anayasa ile birtakım düzenlemeler yapılmış, dinsel güçler yeniden denetim altına alınmaya çalışılmıştır. 1961 Anayasası dini hem kendi içerisinde düzenlediği hem de 1920'lerden bu yana hukuk sistemine dâhil edilmiş bulunan laikleşmeyle ilgili birtakım kanunlara atıfta bulunmuştur. Bu kanunların yargı denetimi dışında tutulacak olması, değiştirilmesini veya kaldırılmasını engellemiştir. Böylece bu kanunlarla laiklik ilkesi korunacaktı. Örnek verecek olursak; Öğretimin Birliği Kanunu, Şapka Kanunu, Medeni Kanunu'nun medeni evlilikle alakalı hükmü, 'Efendi, Bey, Paşa' gibi unvanları kaldıran kanun, belirli kıyafetlerin giyilmesini yasaklayan kanun gibi bazı kanunlar korunmaya alınmıştır.²⁸

1961 Anayasası, laikliği devletin temel nitelikleri arasında saymakla kalmayıp, Anayasa'nın 19. Maddesi'nde din ve vicdan özgürlüğünün teminatı olarak da ayrıca belirtmiştir.²⁹

Yine aynı Anayasa'da, "kimse devletin sosyal, iktisadi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya şahsi çıkar, nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasi partiler anayasa mahkemesince kapatılır" şeklinde eklenmiştir ve 57. Maddede ise partilerin laiklik ilkesine uymak zorunda oldukları vurgulanmıştır.³⁰

Adalet Partisi kurucu lideri Ragıp Gümüşpala, başkanlığı süresince sürekli parti içinde bölünen aşırıcular ve ılımlılar arasında uyum sağlamak için uğraşmıştır. Fakat bazı parti üyeleri hükümet ile bir ahenk kurulamamasının sebebini parti liderinde aramış, parti başkanının etkinliği giderek azalmıştır. Gümüşpala'nın ölümünün ardından Süleyman Demirel ezici bir çoğunlukla parti başkanı seçilmiştir. Süleyman Demirel dini öğeleri çok sık gündeme getirerek muhafazakâr bir siyasi ortam oluşturmaya çalışmıştır.

---

²⁸. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.126

²⁹. İştâ Tarhanlı, Müslüman Toplum Laik Düzen, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1993, s.29

³⁰. Çetin Özek, Devlet ve Din, İstanbul, Ada Yayınları, 1960, s.486

Süleyman Demirel, Menderes’e oranla dine daha yakın olmuş, siyasette var olma nedenini “devleti köylülük ve dinle barıştırmak” olarak tanımlamıştır.³¹

Türk siyasal hayatında din-siyaset ilişkisi açısından en önemli gelişme 1970’lerden sonra, dini değerleri ön plana çıkararak ‘İslamcı’ olarak adlandırılan MNP (Milli Nizam Partisi) ve MNP’nin kapatılmasından sonra kurulan MSP (Milli Selamet Partisi)’nin ortaya çıkması olmuştur. Her ne kadar siyasi geçmişinde dengesiz bir başarı serüveni olsa da bu beklenmedik bir başarı kazandığı gerçeğini değiştirmemektedir. Dönemin genel düşüncesi bu başarıyı, dini temele dayanan bir hareketin başarı şansının olmayacağı şeklinde açıklanmaktaydı.³²

Bu dönemde dinin politikaya alet edildiğini düşünen kesimler hukuki önlemler çerçevesinde birleşmiş ve nitekim 1961 anayasasının 19. Maddesi ve 1965’te çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu bireylerin ya da partilerin dini politik amaçlarla kullanmalarını yasaklamıştır. Zira 1972’de Milli Nizam Partisi’nin kapatılmasının sebeplerinden biri de bu yasaya dayanmaktadır.³³

MNP laikliğe aykırılık gerekçesiyle kapatıldıktan sonra Milli Selamet Partisi adıyla 1973 seçimlerinde parlamentoya tekrar girmeyi başarmıştır. Bu başarı dinsel muhalefetin kendi elit kadrosuyla ve sosyal tabanıyla tek başına varlık göstermesi şeklinde yorumlanmıştır.³⁴

1980’de ülke yönetimine el koyan silahlı kuvvetlerin gözetiminde yapılan yeni anayasa ile siyasal hayat farkı bir dönüşüm içerisine girmiştir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası’ndan farklı olarak din kültürü ve ahlak öğretimini, ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu ders olarak kabul etmiştir. Bir diğeri ise Diyanet İşleri Başkanlığı’nın laiklik ilkesi doğrultusunda görevlerini yerine getirebileceği belirtilmiştir. Bu durumdan yola çıkarak, Diyanet İşleri Başkanlığı devlet amaçları için

---

³¹. Hasan Bülent Kahraman, Türk Sağı ve AKP, Ankara, Agora Kitaplığı, 2007, s.63

³². Metin Heper, “Türkiye’de İslam, Siyasal Sistem ve Toplum”, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Türk Siyasal Hayatın Gelişimi, İstanbul, Beta Yayınları, 1986, s.377

³³. Ahmet Yücekök, 100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1976, s.56

³⁴. Ali Yaşar Sarıbay, Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.65

gerekli görüldüğü takdirde harekete geçirilebilecek bir kaynak olarak gördüğü savunulabilir.³⁵

1980 Askeri Müdahale sonunda kurulan Anavatan Partisi, kendini “modern muhafazakârlar” olarak tanımlamış, parti başkanı Turgut Özal yolunu Adnan Menderes’in vizyonunu sahiplenme üzerine kurmuştur. Merkez sağ çizgide Süleyman Demirel ve Adnan Menderes kadar güçlü olan Anavatan Partisi lideri Turgut Özal da, 12 Eylül sonrası parti kurulmasına izin verilmesiyle sağ çizgide yerini almıştır.

Merkez sağ çizgisindeki partilerin din faktörü parti ideolojisine göre şekillenmektedir. Partiler toplumu etkileyen ve temsil eden önemli sistemler olduğundan dolayı savundukları ideolojilerde bu bakımdan önemlidir. Merkez sağ partiler din tabanlı politikalar yürüterek laik düzeni ve rejim yapısında Cumhuriyet döneminden farklı politikalar izlemişlerdir. Devletin temel ilkesi olarak laiklik, devlet ile din işlerinin ayrılığı, dinsel ve siyasal iktidarın karşılıklı bağımsızlığı olarak tanımlanmaktadır.³⁶

Bu noktada dinin siyasal sistemde çeşitli amaç ve hedefler doğrultusunda var edilmesi dinin politik bir hal almasına imkân vermekte, aynı derecede laik sistemi etkilemektedir.

---

³⁵. Richard Tapper, “Çağdaş Türkiye’de İslam”, İlter Turan, “Türkiye’de Din ve Siyaset”, 1993, s.53

³⁶. Çetin Özek, Devlet ve din, İstanbul, Ada Yayınları, 1960, s.7

4. ANALİZ

4.1 MERKEZ SAĞ PARTİLER VE DİN-SİYASET İLİŞKİLERİ

4.1.1 Genel Bakış

Türkiye’de dinin siyasal konjonktürde politik bir sorun olarak ortaya çıkmasında uygulanan parti politikalarının ve bu süreçte iktidar çatışmalarının rolü mevcuttur. Bu bölümde sorunu daha iyi analiz etmek amacıyla, Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan laikleşmenin nasıl anlaşıldığının tespit edilmesi ve lider söylemlerinin bu süreçte nasıl bir etkiye sahip olduğunu incelemek önemlidir.

Cumhuriyet dönemi uygulanan laiklik çalışmaları, tek parti döneminden çok partili sisteme geçiş gibi gelişmeler, dinin siyasal konjonktürde politik bir görünüme bürünmesinin tetikleyici nedenleri sayılabilmektedir. Şöyle ki; gerek Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda, gerekse tek parti dönemi laiklik uygulamalarının toplumla uyum süreci esnasında yaşanan gelişmeler, bu süreçle paralel olarak çok partili hayata geçişte partiler arasında meydana gelen rekabet ortamından din unsuru etkilenmiştir. Bu dönemde Cumhuriyet’in ilanından önce kurulmuş kurumların modern ve formel çerçevede yeniden biçimlendirilmesi hedeflenmiş, sosyal ve siyasal düzende yapılmak istenen reformlarla batı tarzı modernleşme hedeflenmiştir. Bu şekilde başlayan laiklik uygulamaları muhalefet partilerin ortaya çıkması ile farklı bir boyut kazanmıştır.

Çok partili hayata geçiş, dinin partiler bazında bir statüko aracı haline gelmesinde etkileyici bir dönem olmuştur. Tek Partili dönemden sonra farklı görüşe sahip kesimlerin temsil gücü elde etmesi, tek partili dönemde halkın memnun olmadığı konularda politikalar geliştirerek, partilerinin bu durumu siyasi arenada kullanmasına imkân vermiştir. Demokrat Parti’nin kendini merkez sağ çizgisinde tanımlaması ve merkez sağ görüşünün din temeline dayanması bazı kavramların siyasette yer etmesine imkân vermiştir. Bu kavramların en başında muhafazakârlık kavramı gelmektedir. Merkez sağ partilerin oluşumu ile siyasi çevrelerde yaygınlaşan muhafazakârlık kavramı kökeninde dine dayanır ve toplumu din kuralları çerçevesinde ele almaktadır. Batı uyarlaması olan bu kavram siyaset alanında ‘modern din’ niteliğinde kullanılarak

parti ideolojisi haline gelmektedir. Merkez sağ partilerin bu kavramı sık kullanmaları, muhafazakâr parti kavramını doğurarak dinin siyasi araç olarak kullanılmasını meşru kılmaktadır. Bir siyasi partinin politik platformda kendini muhafazakâr olarak tanımlaması doğrudan din ile alakalı olup toplum nazarında kabul görür bir durumdur. Hele ki bu kavramın Cumhuriyet yıllarının sancılı dönemlerinden sonra ortaya çıkması, o günün şartları bakımından toplumsal kesimlerde itirazı mümkün olmayan bir olgudur. Yaratılan ideoloji, dönemin eksikliklerinden kaynaklanarak oluşturulmuş, topluma en etkili biçimde ulaşma biçimiyle sağlanmıştır. Merkez sağ partilerin dini unsurlara yakınlığı asli gerçekliği yansıtanın yanı sıra temeli toplumun dini hassasiyetlerine dayanan parti politikasıdır. Başka bir deyişle merkez sağ partiler din faktörünü toplumsal ölçekte güçlü kontrol mekanizmaları olarak görmekte ve buna dayanarak toplumsal istikrarın sağlanmasında etkili güç olarak kabul etmektedirler.

Cumhuriyet Türkiye’inde laiklik ilkesiyle kuşanmış devlet yapısında muhafazakâr parti olarak halka seslenmek dinin siyasi ortamda politikleştiğinin bir başka göstergesidir. Muhafazakârlık tanımı merkez sağ partilerin temelini oluşturan bir olgu olarak sistemde yer bulurken, bu tanımlama dinin siyasetle olan ilişkisini arttırmaktadır. Din odaklı oluşturulmaya çalışılan siyasi kültür, politikada sürekliliğini sağlamanın yanında işlerliğini arttırmaktadır. Bir millet, toplum ya da toplumu temsil eden bireylerin ‘birey’ olarak dini inanç ve görüş taşımaları tabii bir durumken, laik devlet anlayışında ‘siyasi parti’ ve ‘devlet’ erkânının dini olmamalıdır. Bu durum laik devlet düzenini korumanın yanı sıra özgür din ve vicdan hürriyetini arttıracaktır. Aksi durumda kitlelere seslenen kurumların din üzerinden izledikleri politikalar hem toplumun inanç ve değerlerine zarar vermekte hem de dinin ideolojik sebeplerle politikaya alet edilerek sömürülmesine yol açabilmektedir.

4.1.2 Demokrat Parti ve Dine Bakış

1946 yılında kurulması itibari ile liberal ve demokratik bir çizgi çizmeye çalışan Demokrat Parti, din konusunda atılacak adımları ve uygulanacak politikaları net bir şekilde ifade etmese de 1949 yılında parti kurultayında Celal Bayar’ın sarf ettiği şu sözlerle dinin siyasi platformlarda sıkça gündeme geleceği anlaşılmaktadır. “Nizamnamemize göre din hürriyeti diğer hürriyetler gibi mukaddestir. Vatandaş dilediği dini seçmekte ve bunun gereklerini yerine getirmekte serbesttir. Bu prensibin

tatbiki konulması şekli, zamanı geldiğinde düşünülecektir. Demokrat Parti'nin memlekete getirdiği ciddi hürriyet havasının ortaya koyduğu bir mecburiyet olarak iktidar, din meselesi ve dini tedrisat etrafında bir takım müzakereler için teşebbüsler yapmış ve meseleyi meclis kürsüsüne getirmiştir”.³⁷

Öncelikle Bayar'ın bu konuşmasından yola çıkarak CHP döneminden farklı bir din anlayışı güdüldüğü açıktır fakat bunun nasıl olacağı konusunda açık bir ifade kullanılmamıştır. Bunun yanı sıra Bayar, din ve laiklik ayrımını şu şekilde yapmıştır: “Devlet zaafa uğrayınca, devleti ele geçirmek ve çıkarlarını işletmek hevesinde olan bir takım kişiler, dini silah halinde kullanma yolunu tutarlar”. Laikliğin temel amaçlarından birini de şu şekilde ifade etmiştir: “Hangi sebeple olursa olsun, devletin zaafa uğraması halinde, devleti ele geçirme hevesine kapılacak insanların din silahı ile üstünlük sağlamalarına engel olmak, böylece politikada fırsat eşitliğini korumaktır”.³⁸

Adnan Menderes, Demokrat Parti genel merkezinde yaptığı basın toplantısında bundan sonra sadece halka mal olmuş inkılâpların korunacağını altını çizmiştir.³⁹ Zira bu devrimlerden kastın laiklik ilkesi olduğu açıktır. Tek parti döneminde laiklik uygulamalarıyla temeli dine dayanan şeriat guruplarının eylemleri ve topluma empoze etmeye çalıştığı düşünce yapısı, toplumun inkılâplara ön yargısını arttırmakla beraber, dinin devlete karşı korunma içgüdüsünü beslemiş; bu durum devlet- toplum ilişkisini büyük oranda etkilemiştir. Tek parti dönemi laiklik çalışmalarının toplumla bütünleşme aşamasında yaşadığı sorunlar, toplumdan geri dönüşümleri ve algılanma biçimi, Demokrat Parti'nin seçim politikasının ana hatlarını oluşturmaya yardımcı olmanın yanı sıra misyonunu da aynı doğrultuda etkilemiştir.

Adnan Menderes parti programını açar açmaz şu sözlerle giriş yapmıştır: “Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor”.⁴⁰ Bu ifadelere bakıldığında

---

³⁷. Nazmi Sevgen, Bayar Diyor Ki, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1951

³⁸. Celal Bayar, Atatürk Gibi Düşünmek, Atatürk'ün Metodolojisi, İstanbul, Tekin, 1998, s.65

³⁹. Adnan Menderes'in Gazetecilere Beyanatı, Milliyet, 14 Haziran 1950, s.5

⁴⁰. Tutanak Dergisi, TBMM, 1950

Menderes, Demokrat Parti iktidarlığını başlattığı gibi, Atatürk’e ve onun yer aldığı parti sistemlerini milli iradenin dışında tutmuştur.

Menderes Hükümet programının devamında yine dikkat çeken ifadeler kullanmıştır. “İrticai ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz” şeklinde konuşmuştur. Fakat Demokrat Parti iktidarlığı sürecinde göreceğimiz birçok uygulamanın dolaylı olarak dini yönde kullanıldığı ya da doğrudan dinin siyasette karıştığının örneklerini önümüze serecektir. Milli iradeyi sağlayan, hükümsüz teokratik kurumların işleyişine son vererek laik düzeni getiren Mustafa Kemal Atatürk’e ilk parti programında atıfta bulunulmamış bunun yanında yapılan inkılâplar üstü kapalı bir şekilde eleştirilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında ilerleyen zamanlarda Demokrat Parti iktidarlığının izleyeceği politikaların sinyalleri verilmiştir.

Demokrat Parti’nin iktidar döneminin ilk zamanlarında aldığı en önemli kararlardan biri ezanın Arapça okunması olmuştur. Öyle ki bu konu seçim meydanlarında sıkça dile getirilmiştir. Demokrat Parti bu noktada ilk olarak Arapça okunmasını yasaklayan yasaların kaldırılmasına ilişkin kanunlar çıkarma yoluna gitmiştir. Ezanın Türkçe okunması toplumun bazı kesimleri tarafından laikliğin dini baskılaması olarak kabul edilmiş, bu yüzden halk tarafından da benimsenmemiştir. Bu konu tek parti döneminde uzun süre tartışılmasının ardından ezanın Türkçe okunmasına karar verilmişti. Tek partili dönemde Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana uygulanmaya çalışılan milli devlet, milli şuur kavramları korunmaya çalışılmış, CHP bu doğrultuda politikalar yürütmüştür. Zira bu politikaların gereği olarak, ezanın Türkçe okunması din aleyhtarlığı olmanın aksine milli dil ve milli şuur gereğinin yerine getirilmesinden öte gelmektedir. Çünkü milli devlet politikası, milli dil kavramını ilke edinerek her alanda kullanmaya çalışmaktadır. Bu noktada da laikliğin korunması ve Mustafa Kemal Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet rejimine göre ezanın Türkçe okunması dönem şartlarında en doğru karar olarak alınmıştır.⁴¹

---

⁴¹. Şerif Mardin, Türkiye’de Din ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992

Hür seçimlerle iktidara gelen, demokratik bir hükümetin yaptığı ilk uygulamanın memleket ve toplum menfaatleri yerine böylesi spekülâtif bir konuyu hareket noktası seçmesi halka mal olmamış devrimlerden ilkinin bu uygulamanın olduğunu ortaya koymaktadır. Zira ezanın Türkçe okunması halk tarafından benimsenmeyen bir uygulamaydı ve Arapça okunması seçimler açısından büyük bir vaatti. Laiklik konusuna ezan meselesi üzerinden yaklaşan Demokrat Parti'nin böyle bir hareket seçmesi din üzerinden uygulanan politikalar düşüncesini güçlendirmektedir.

Adnan Menderes, Zafer Gazetesi başyazarına verdiği röportajda, parti politikalarını net bir şekilde ifade etmemekle birlikte ezan konusu ile alakalı şu açıklamaları yapmıştır: “Cemiyet hayatında bazı değişiklikler yapılması için taassup zihniyeti yıkılmalıdır. Sayın Atatürk bir takım hazırlayıcı ön inkılâplara başlarken taassup zihniyeti ile mücadele etme lüzumunu hissetmiştir. Türkçe ezanda ısrar vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder. Diğer inkılâplarımız gibi laiklik esasının muhafazası ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkündür. İrticaya, taassuba, gericiliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkün görüyoruz”.⁴² (Zafer Gazetesi, 1950). Öncelikle bahsi geçen taassubun laik sistemdeki karşılığıyla alakalı olmadığı aşikârdır, Menderes'in taassuplardan kastettiği İnkılâp taassubu olduğu açıktır. Bağlı kalınacak prensiplerden kastın açık bir şekilde ifade edilmemesi ile birlikte, parti menfaatleri laiklik ilkesinden üstün tutulmuş, laikliğin buna engel olduğu iması yapılmıştır. Sonuç olarak ezan konusunun laiklik ilkesinden verilen ilk ödün olmayacağı açıktır.

Meclise tasarıların görüşüldüğü sırada bağımsız bir milletvekilinin şu sözleri dikkat çekicidir, “Halkın kendi dinine bilgisizce ve kanunsuzca yapılan tecavüz karşısında yıllarca sustuğunu ifade ederken, 14 Mayıs'ın mübarek bir güne rastladığını, bu tasarının da yine Ramazan-ı Şerif arifesinde ki mübarek cuma gününe denk tesadüf ettiğini ilave ile bu bir iradeyi ilahiyedir”.⁴³

Bu çerçevede bakıldığında Demokrat Parti'nin çizdiği yol belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İktidara geldiği günün dini günler gibi mübarek sayılması başından beri laik bir yol haritası çizmediğini göstermenin yanı sıra, laiklik uygulamalarının dine

---

⁴². Zafer Gazetesi, 5 Haziran 1950, s.5

⁴³. Cumhuriyet Gazetesi, 17 Haziran 1950, s.1

tecavüz sayılması, uygulanan politikaların konumlanmış zihniyetin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan uygulamaları parti başkanı Adnan Menderes şu şekilde açıklıyordu: “Şimdiye kadar baskı altında olan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılâp sofralarının yaygalarına ehemmiyet vermeyerek Ezan-ı Muhammedi Arapçalaştırdık. Mekteplere din derslerini kabul ettirdik. Radyoda kuran okuttuk. Türkiye Devleti Müslüman’dır ve Müslüman kalacaktır, Müslümanlığın icapları yerine getirilecektir”.⁴⁴ Demokrat Parti’nin bu ideolojisi hem halkın sempatisini toplamış, hem de CHP döneminde bastırılmış dini örgütlenmeler parti içinde temsil imkânı bulmuştur.

Ezanın Arapça okunma yasası mecliste mutlak çoğunlukla kabul edilmiştir. Bu durum meclisteki bazı Halk Partili milletvekillerine sorulduğunda, “Kabul etmeseydik de 1954 seçimlerini kaybetseydik, öyle mi?” şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁵

Dinin mutlak bir kontrol yetkisi olmasa dahi bürokrasi açısından belli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra partilerin kitlelere ulaşma ve statüko sağlama amaçlı dinin bu özelliğinden faydalanmaları dini bürokraside politikleştiren unsurlardandır. Demokrat Parti’nin iktidarlığı döneminde uzun süre tartışılan konulardan biri de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın konumu olmuştur. Bu dönemde Demokrat Partili milletvekilleri dinin siyasete alet edilemeyeceği gibi siyasetinde dine müdahalesini eleştirmişlerdir. Bu bakımdan devlete bağlı olan Diyanet İşleri’nin devletten bağımsız, kendi işleyişini ve düzenini kendi sağlayan bir kurum olarak çalışması için bağımsızlığını savunmuşlardır. Ülkede irtica gibi tehlikelerin hayal ürünü olduğunu savunarak, bu durumu reddetmişlerdir. Demokrat Parti milletvekilleri Diyanet İşlerinin konumunun yanında kapalı olan cami ve türbelerden sıkça bahsedip, din eğitimi veren kurumların azlığını sıkça dile getirmişlerdir.

Demokrat Parti Milletvekillerinden Sinan Tekelioğlu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Laik bir devletin bütçesi içinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesinin bulunmasının antidemokratik olduğunu, laik demenin, dünya işleri ile ahiret işini ayırmak, yani dini tamamen siyasetten ayırmak olduğu gibi siyaseti de dinden ayırmak olduğunu ifade etmiştir”. Diyanet İşleri’nin bütçesinin devlet tarafından incelenmemesinin, Diyanet

---

⁴⁴. Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mayıs 1951, s.1

⁴⁵. Vatan Gazetesi, 17 Mayıs 1950, s. 5

İşlerinin tümüyle Vakıflar İdaresine bağlanmasının doğru olduğunu savunmuştur. Yine Demokrat Partili Milletvekillerinden Ahmet Gürkan Tek Partili dönemi ağır bir dille eleştirerek, Diyanet İşleri kurumunun bugüne dek yeteri kadar değer görmediğini, çalışanlarının hakaretlerle aşağılandığını ve Müslümanların vicdan hürriyetinin yok sayıldığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Diyanet İşlerinin dini konularla alakalı yayın çıkarması zorunluluğunu dile getirip toplum bilincinin bu şekilde sağlanması gerektiğini savunmuştur.⁴⁶

Demokrat Parti bu konuda kendi içinde çelişkilere düştüğü gibi parti içinde de ayrılıklar olmuştur bu konuda. Şöyle ki bazı milletvekilleri bu görüşün dışında beyanlarda bulunmuştur. Demokrat Parti Konya Milletvekili A. Fahri Ağaoğlu, Diyanet İşleri Başkanlığının özerk veya bağımsız olamayacağını, bu durumun toplum içinde dini kullanmak isteyenler arasında cemaatleşmeye sebep olacağını savunmuştur. Bunun yanı sıra devlet bütçesinden ayrılan paranın laikliğe aykırı olmayacağını ve Türk devletinin Müslüman bir toplum olduğu için devletin bunu karşılamasında sakınca olmadığını ifade etmiştir.⁴⁷

Millet Partisi Milletvekillerinden Osman Bölükbaşı net ifadelerle Demokrat Parti'yi eleştirmiştir. Din ve vicdan hürriyetinin olduğu yerde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devlet memuru olarak işleri idare ettiğini bununla birlikte devlet bütçesinden tahsilat sağlandığını ifade ederken, din ve vicdan hürriyetinin tam sağlanabilmesi için dinin cemaat gibi işleyişinin önüne geçilmesini ve devletin etkisinden çıkarılması gerekliliğini vurgulamıştır. Bu kurumun devlet erkânı içinde yer aldığı sürece din ve vicdan hürriyetinin sağlanamayacağını ifade etmiştir.⁴⁸

Bu sözler üzerine Başbakan Adnan Menderes, memleketin önemli ve öncelikli unsurunun Türk ve Müslüman kesimin oluşturduğunun altını çizerek, din işlerinde bir cemaatten bahsetmenin gereksiz olduğunu ve devlet bütçesinden Diyanet İşlerine

---

⁴⁶. Tutanak Dergisi, TBMM, 1951, s.447

⁴⁷. Tutanak Dergisi, TBMM, 1951, s.428

⁴⁸. Tutanak Dergisi, TBMM, 1951, s.441

aktarılan paranın hiçbir şekilde laikliğe aykırı olmadığını savunmuştur. Nitekim bu farklı görüşlere karşılık Diyanet İşleri Bütçesi 1951 yılında kabul edilmiştir.⁴⁹

Sonuç olarak bu konuda Demokrat Parti başta söylediği hiçbir laiklik ilkesini uygulamada göstermemiştir. Diyanet İşleri bütçesinin devlet bütçesinden sağlanması ve çalışan din adamlarının devlet memuru görünümü laik yapıya uymamıştır. Burada din ile bağların sıkı tutulmaya çalışılmasının yanı sıra devletin din üzerindeki denetim işlevi sürdürülmüş, kontrol devlet elinde bulundurulmuştur. Diyanet İşleri Teşkilatı'nın devletin himayesi altında olması hem devletin dine baskını arttıracaktır hem de dinin devlet veya siyasi partilerce politikleştirilmesine zemin hazırlayacaktı ki nitekim Demokrat Parti'nin sonraki uygulamaları bunun örnekleri ile doludur.

Bu haberlerin akabinde basında yer alan irticai haberleri ile alakalı Adnan Menderes şu ifadeleri kullanmıştır. “Kökü dışarıda olan teşkilatın faaliyetini fikir hürriyeti çerçevesi içinde mütalaa etmek müsamaha ile karşılamak bizim için mümkün değildir. Bir çete halinde ve gizli teşkilat olarak muhayyel bir istilanın öncülüğü vazifesini görmeğe yeltenenlere karşı kanuni tedbirlerimiz daima şiddetli olacaktır. Din ile dünya işlerini birbirinden ayrı tutmayı ve vicdan hürriyetini baskı altında bulundurmamayı demokrasinin ana prensiplerinden addetmekteyiz. Ne dindarların ne de kendini din ile alakalı görmeyenlerin birbirlerini karşılıklı olarak baskı altına almalarına ve bu suretle vatandaşların zümreleşip iki karargâh haline gelmelerine asla müsaade etmemek gerekir”.⁵⁰

Burada üzerinde durulması gereken nokta kökü dışarıda olarak ifade edilenden kastın ne olduğudur. Bununla birlikte alınacak önlemler ne olursa olsun korunması gereken en önemli unsurların düşünce, din ve vicdan hürriyeti olduğudur. Zira Demokrat Parti bu tarz söylemlerine rağmen dini toplumsal ve siyasi alanlarda kullanmaktan çekinmemiş, laiklik kavramını milli şuur ve bilinçten uzaklaştırdığı gibi dinin bu alanlarda kullanımını arttırmıştır. Demokrat Parti zamanında din alanında atılan bir diğer adım 31 Ekim 1950'de zorunlu din dersinin müfredata eklenmesi olmuştur. Menderes bu konu ile alakalı şu sözleri sarf etmiştir: “İrticacı tahrike asla müsaade etmemekle birlikte din

---

⁴⁹. Tutanak Dergisi, TBMM, 1951, s.458

⁵⁰. Tutanak Dergisi, TBMM, 1950

ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Hakiki laikliği dinin devlet siyaseti ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde bulunmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamları yetiştirecek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri suretle ittihaz etmek kararındayız”.⁵¹ Öncelikle Adnan Menderes bu beyanında ‘hakiki laiklik’ adıyla laikliği yeniden yorumlamıştır. Bununla birlikte din ve vicdan hürriyetinden kastın ne olduğu belirsizliğini korumuştur. Din hürriyeti, laik devlet anlayışının koruması gereken unsurlardan biri olmakla birlikte, dinin yaşanma biçimi veya sosyal hayatta bir dayatma ile uygulanabilirliği kabul edilemez. Din derslerinin zorunlu hale getirilmesi, laik devlet anlayışına uymamakla birlikte bu uygulamaların Atatürk’ün miras bıraktığı ilke ve inkılâpların zamanla değişime uğrayacağını sinyallerini vermiştir.

Demokrat Partili Milletvekili Burhanettin Onat parti programında irtica ve din dersi için şu ifadeleri kullanmıştır: “Türkiye’de gündeme gelen irtica haberlerinin safsata olduğunu ifade ederken, bu konuda verdiği örnekle dikkat çekmiştir. “Menemen hadisesini bir irtica vakası diye kabul etmeye hakkınız yoktur. O birkaç esrarkeşin şuursuzca yaptığı bir harekettir. O zamanki devrin, iradenin temizlik hareketi için elinde bir silah olarak kullanılan vasıtaadır. Bu asla bir irtica hareketi değildir. Birkaç serseri çıkmışlar, esrar çekmişler, bir subayımızın canına kıymışlar. Halktan kim iştirak etti? Bin netice bugün Türkiye için bir irtica tehlikesi, böyle yıkıcı tahrip edici bir irtica meselesi mevzubahis değildir. Bu millet Müslüman’dır ve dinine sahip olmak istiyor. Efendim, din aile ocağında başlar, işte evde öğretilir deniyor. Kim öğretsin? Bugün gelinlik çağına gelen, anne baba olan çocuklarımız namaz kılmayı değil kelime-i şahadet getirmeyi dahi bilmiyor. Yapılacak şey şudur ki ilkokullarımıza din dersi konması lazım gelir. Arapça öğrenebilmek için İlahiyat Fakültesinden önce bir de ilahiyat ortası olması gerekir”.⁵² Bu ifadeler yine Cumhuriyet dönemine bir atıf niteliğinde olmuştur. Demokrat Parti ısrarla ülkede ki irticai hareketleri reddetmiş, dinin toplumsal tabandaki görünürlüğünü arttırırken bunu devlet mekanizmalarına da yansıtmıştır.

---

⁵¹. Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, Hükümetler ve Programları, Ankara, TBMM, 1998

⁵². Tutanak Dergisi, TBMM, 1951, s.447

Adnan Menderes hükümet programında; “İrticai ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz” şeklinde konuşmuştur.⁵³ Menderes bu ifadeleri kullanarak aslında dinin politikadan uzak tutulacağı imajını çizmiştir. Fakat Demokrat Parti bu söylemlerine rağmen iktidarlığı süresince dinin siyasette politik amaçlarla kullandığının örnekleri ile doludur.

Demokrat Parti’nin dini unsurlara yakınlığı sadece yapılan uygulamalarla sınırlı kalmamakta, bazı din adamlarına ve tarikat üyelerine yakınlığıyla da bilinmektedir. Bu din adamlarının başında da Nakşibendi Tarikatı Lideri Said-i Nursi gelmektedir. Menderes döneminde birçok kitabını bastırma imkânı bulmuş, Demokrat Parti ile de bağlarını sıkı tutmuştur. Öyle ki Adnan Menderes’ten söz ederken onu ‘İslam Kurtarıcısı’ olarak nitelendirmiştir.⁵⁴

Bu noktada varılacak iki sonuç vardır. Birincisi; Cumhuriyet Türkiye’inde bir devlet idarecisinin bu nitelemeyle anılması, laik devlet düzenine uymamaktadır. Zira Cumhuriyet döneminde dini kısıtlamalar ibadet özgürlüğü üzerinden değil, şeriat düzenini kabul eden kurumlar ve devlet idaresi üzerinden yapılmış, aksine laiklik ilkesiyle din ve vicdan özgürlüğü sağlanmıştır. Kısacası dini bir liderin böyle bir atıfta bulunarak, topluma empoze etmeye çalıştığı düşünce sistemi açıktır. İkincisi ise; halk çoğunluğuyla iktidara gelmiş, iktidarlığı “Demokrasi Bayramı” olarak nitelenen bir partinin din ile bu kadar içli olması başarısının arkasındaki unsurlardan birinin din olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu durum din ve devlet işlerinde laik yapının korunmadığını göstermekle birlikte, dinin politik ortamda ideolojik bir kavram olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Said-i Nursi’nin 1960 seçimleri öncesi yurdun birçok yanını gezerek yaptığı görüşmeler uzun süre konuşulmakla birlikte, Demokrat Parti adına oy toplama söylentilerini de ortaya çıkarmıştır. Öyle ki bu durumu CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Gaziantep kongresinde okumak üzere hazırladığı mesajda şu şekilde ifade etmiştir: “1960’ın ilk

---

⁵³. Tutanak Dergisi, TBMM, 1950

⁵⁴. Necmeddin Şahiner, Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursi’yi Anlatıyor, 2004

yarısında seçim yapılması için geniş hazırlıklara girilmiştir. Bediüzzaman İktidar Partisi'nin seçim mekanizmasında kendine düşen vazifeyi yapmaya başlamıştır".⁵⁵

Demokrat Parti'nin iktidarlığının ilk yıllarında yaşanan bir olay bu bağlamda dikkat çekicidir. Nakşibendi tarikat üyelerinden 63 kişi dini ayin yaparken yakalanmış ve soruşturma başlatılmıştır. Sanıklardan biri ifadesinde; "Demokrasiyi biz kurduk, hükümet bizlerin oylarıyla iş başına geçti. Sizler kim oluyorsunuz da bizlere hesap soruyorsunuz?" diyerek cevaplamıştır.⁵⁶

Bu durum Demokrat Parti'nin dini öğelere ve kişilere yakınlığının bir sonucudur. Zira ezanın Arapça okunması ile dini kesimlere dolaylı ya da dolaysız tavizler verilmiş ve laik devlet anlayışından tamamen uzaklaşmıştır. Devlet tarafından denetim altında tutulmaya çalışılan dini unsurlar zaman içerisinde dinin denetim yetkisi altında kalmıştır.

4.1.3 Adalet Partisi ve Dine Bakış

Adalet Partisi, Demokrat Parti'nin devamı niteliğinde siyasette yer edinse de, yapılan uygulamalar ve söylemler Demokrat Parti döneminden farklı olmuştur. Süleyman Demirel ile siyasette daha aktif hale gelen Adalet Partisi, merkez sağ kanadın muhafazakâr milliyetçi yanını daha fazla hissettirmiştir. Görünürde tam olarak laiklik söylemlerinde bir kopuş gerçekleşmemiştir; Demokrat Parti ile aynı kaderi yaşama korkusunun ağır bastığı söylenebilecekken dini söylemlerden de uzaklaşmamıştır. Aksine parti lideri Süleyman Demirel tarafından çokça konuşulan bir konu olmuştur. Adalet Partisi'nin laiklik ve din uygulamalarına geçmeden önce üzerinde durulması gereken bir nokta vardır. Adalet Partisi birazdan sıralayacağım uygulamaların yanı sıra laiklik ilkesini tam olarak reddetmemiş, aksine dinle buluşturma adı altında söylemlerde bulunmuştur. Fakat merkez sağ parti yörüngesinde konu ele alındığında, laiklikten tamamen kopuşun sağlanmamasının altında yine politik nedenler yatmaktadır. Bunun yanı sıra Adalet Partisi'nin siyasal söyleminde dinsel temelli konuların ele alınması, siyasette uyguladığı ikili politik yapıyı göstermektedir. Kendisini muhafazakâr İslamcı olarak tanımlayan ve halka bu şekilde hitap eden partilerin, aynı zamanda halka "biz

---

⁵⁵. Milliyet Gazetesi, 8 Ocak 1960, s.1

⁵⁶. Cumhuriyet Gazetesi, 3 Temmuz 1951, s.1

Müslüman, sen Müslüman; o yüzden beni desteklemen gerekir” mesajı verdiği açıktır. Bu durum dinin politikada ideolojik çıkar unsuru olarak kullanıldığının bir göstergesidir. Halkın laiklik inkılâbı ile uyuşamaması, bu inkılâbı anlamaması kökeninde farklı amaçlar yatan ideolojilerden kaynaklanmaktadır.

Adalet Partisi, siyasi kimliğiyle ön planda durmak yerine din ve vicdan hürriyetini savunmayı temel amaç saymıştır. Süleyman Demirel “Herkes göğsünü gererek ben Müslümanım diyebilecektir”.⁵⁷

Verdiği mesaj aslında olandan çok daha fazlasını yansıtmaktadır. Zira akıllara şu soru gelmektedir: Şu ana kadar denilmesine ne engel olmuştur? Bu konuşmada laikliğe ve Cumhuriyet dönemine atıfta bulunulduğu aşikârdır. Zira yine halkın nabzından yola çıkılmış bu söylemle din içerikli vaatler yer almaktadır. Yine de unutulmaması gereken nokta şudur ki; laiklik devlet idaresi ve siyasi nitelikte modernleşmeyi ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma gayesi ile belli alanlarda izolasyon sağlamaya çalışmıştır. Din ve vicdan hürriyeti Cumhuriyet Türkiye’sinde engeli ve itirazı mümkün olmayan temel hak ve özgürlüklerdir.

Süleyman Demirel, din ile laik düzen arasındaki ayrımın gerekliliği üzerinde durmamakla birlikte iki kavramın bir arada yürütüleceği fikrini savunmuştur. “Bizim Avrupa’nın gerisinde durma kalmamızı Müslümanlığın üstüne fatura etmek isteyenler olmuştur. Müslümanlık çağdaşlığa mâni değildir, çağdaşlık da Müslümanlığa mâni değildir. Demokrasiyi, cumhuriyeti, laikliği ve Müslümanlığı bağdaştıracaksınız” diyerek bu durumu net bir şekilde ifade etmiştir.⁵⁸ Aynı zamanda başkanlığını yaptığı Adalet Partisi’nin dayandığı temel ideolojiyi açık bir şekilde oraya koymuştur.

Adalet Partisi siyasi çizgisini belirlerken, din ile çağdaşlık arasında bir çatışmanın söz konusu olmayacağını savunarak, dini siyasi hayattan uzak tutacağına dair bir söyleme yer vermemiştir. Süleyman Demirel din için “Ferdî ahlaka yön veren, insana belli bir dünya görüşü kazandıran, bir hayat felsefesi yaratan belli başlı içtimai etkenler” olarak

---

⁵⁷. Süleyman Demirel, İslam, Demokrasi ve Laiklik, 1991, s.341

⁵⁸. Süleyman Demirel, İslam, Demokrasi ve Laiklik, 1991, s.341

ifade ederek dinin merkez sağ parti ekseninde merkezi bir konumda olduğunu anlaşılmamasından rahatsızlık duymamıştır.⁵⁹

Keza Merkez sağ çizgisi Türkiye’de laiklik uygulamalarının önceki dönemlerde din ve vicdan hürriyetini koruduğu fikrine hiçbir zaman inanmamış, bu uygulamaların topluma zarar verdiği görüşüne sahip olmuştur.

Adalet Partisi, parti programının 10. Maddesinde laiklik anlayışını şu sözlerle ifade etmiştir. “ Laikliği din aleyhtarlığı, dine saygısızlık veya dinsizlik şeklinde anlamıyoruz. Devletin laik olması, vatandaşların dinleri ile alakalarını kesmeleri değildir. Her vatandaş mensup olduğu din ve ibadet şekillerini icrada serbest olmalıdır”. Bunun yanı sıra “ Türkiye’nin din konusunda normal bir hürriyet nizamının tadını henüz tatmamıştır. Baskıdan istismara doğru, bir uçtan bir uca sallanıp durmuştur”.⁶⁰ Yine Süleyman Demirel, “Ezanın Türkçeleştirilmesi, din eğitiminin hemen hemen ortadan kalkması ve bilhassa laiklik tabirinin dinsizlik anlamında anlaşıldığını” belirtmekle birlikte, laikliği din düşmanlığı olarak algılayan vicdan yoksunlarından söz etmiştir.⁶¹

Bunların yanı sıra Demirel, laik devlet anlayışından bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır “Laik devlet, inanca, dine düşman devlet değildir. Din işlerine karışmayan ve devlet idaresinin, kaideleri dine dayalı olmayan devlettir”.⁶² Şeklinde tanımlayarak laikliğin amacını, “Din duygularının istismarı önlemesidir” diyerek açıklamıştır.⁶³ Fakat Adalet Partisi söylemlerinde gösterdiği bu hassasiyetlerini politikaların uygulamasında gösterememiştir. Zira din ile laiklik ayrımını bu şekilde tanımlarken aynı zamanda laik devletin din eğitimi vermesini istemenin yanı sıra aynı şekilde din adamı yetiştirilmesine de sıcak yaklaşmıştır. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken husus laik devlet düzeninin din ile sürdürülemeyeceğidir. Söylemlerinde laik devlet vurgusu yapan Adalet Partisi ve yöneticilerinin uygulanan politikalarda din ile bağlarını koparmadığı görülmekte ve bizzat politikalar içinde yer almaktadır.

---

⁵⁹. Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Kongre Konuşmaları, 27 Kasım 1967, s.99

⁶⁰. Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977, s.106

⁶¹. Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, İstanbul Dergah Yayınları, 1977, s.104

⁶². Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, İstanbul Dergah Yayınları, 1977, s.80

⁶³. Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, İstanbul Dergah Yayınları, 1977, s.104

Adalet Partisi, laikliğin uygulanabilirliğini din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde ele almakla birlikte, laikliğin aynı zamanda hiçbir dini uygulama ile sürdürülmeme özgürlüğünü kabul etmemiştir. Laikliğin ancak ahlaki ölçülerde uygulanabilirliği ile ilgilenen Adalet Partisi, laikliğin bu kavramlardan soyut bir şekilde yorumlanmasını reddetmiştir. Bu noktadan bakıldığında Adalet Partisi'nin kuruluşundan itibaren laik anlayışın özüne uymadığı ve bunu dini, ahlaki kavramlarla birleştirerek yorumladığı görülmüştür. Burada üzerinde durulması gereken nokta dinin laiklik ve siyasi politikalarda nerde durduğunu belirlemektir. Nitekim Süleyman Demirel dinin siyasetten uzak durması gerektiğini ifade eden konuşmalara yer verse de buna uygun politikalar izlememiştir. Dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini şu sözlerle ifade eden Demirel, uygulanabilirliği konusunda aktif politikalar izlememiştir. “Müslümanlığa hizmet edilir ama Müslümanlık siyasetin hizmetine sokulmaz. Çünkü siyaset su götürür bir şeydir. Su götürür çünkü birimizin ak dediğine, öbürümüz kara deriz. Bu da siyasetin tabiatında yatar. Din bunu kaldırmaz. İkincisi hepimiz Müslüman olduğumuza göre, Müslümanlığı birimizin inhisarına saymak, öbürünün ondan yoksunluğunu farz etmek bölücülüğün nifakının ta kendisidir” şeklinde yorumlamıştır.⁶⁴

Adalet Partisi yaptığı bu söylemlerin yanı sıra, uygulamalar bunun aksi ile doludur. Zira Adalet Partisi Genel İdare Kurulu üyesi Feyzullah Değerli konuşmasında “Selam dili bir, dini bir, kitabı bir, Allah'ı bir olanlara selam” diyerek başlamasının yanı sıra yaptığı radyo konuşması da dikkate değerdir. Konuşmasında “Kuranın Belet suresinin 16. ve 17. ayetlerinde, sağ sol apaçık tarif edilmiştir. Allah ve onun koyduğu iman esaslarına inananlar sağcı, Allah'ı ve ayetlerini inkâr edenler solcudur diyen bizim kitabımız Kurandır. Bu esasa göre, hiçbir Müslüman ben solcuyum diyemez. Bir adam hem Müslüman hem solcu olamaz” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁵ Bu konuşmadan yola çıkarak Adalet Partisi'nin siyasal yörüngede kimliğini ve çizgisini korurken dini unsurları basit yöntemlerle politikleştirmaktan geri durmadığı görmek mümkündür. Adalet Partisi kurulduğu andan itibaren din ile siyaseti ayırma fikrini taşımadığı hatta daha ileri giderek laiklik uygulamalarını dini politikalara uyarlayarak, rejimin

⁶⁴. Süleyman Demirel, Anayasa ve Devlet İdaresi, İstanbul, Göktürk, 1977, s.39

⁶⁵. Adalet Partisi, 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Ankara, Başbakanlık Basımevi

amaçlarına uygun hale getirmeye çalıştığı gözlenebilir. Müslümanlığı sağ sol ayrımıyla ele alırken aslında yine varılan sonuç laiklik ilkesi ve getirdiği uygulamalara bir tepkinin sonucudur, zira merkez sağ partiler görünürde laiklik ilkesini savunsalar dahi dine olan yakınlıkları ve muhafazakârlık kavramına bakış açıları ile bu tezi çürütmektedirler. Bu bakımdan sağ partileri desteklemenin Müslümanlığın bir gereği gibi gösterilmesi dini siyasi partilerin politikleştirdiğinin başka bir kanıtıdır.

Feyzullah Değerli yaptığı konuşmanın devamında Adalet Partisini “İmam Hatip Okullarının yapısında, İslam Enstitülerinin çatısında ve kuran kurslarının kapısında” ifade etmiştir. Adalet Partisinin din-siyaset ilişkisini bu noktadan ilerletmesi bir tercihten ziyade toplumun potansiyel yönelimleri ve istekleri ile alakalıdır. Bunun yanı sıra dönemin partilerinden Milli Selamet Partisini eleştirirken şu ifadeleri kullanmıştır: “Adalet Partisini böldürme, milli görüş diye ortaya çıkıp da, süfli görüşle birleşenlere kendini kaptırma. Bize verilen reyler, inananların reyidir diye koşan, sonra da Kuranıma çöl kanunu, peygamberlerime cüce diyenle ortaklaşan şimdiden yeniden ortak olmak için selamlaşan Milli Selamet Partisine kanma”.⁶⁶

Adalet partisi bu tarz söylemleri sık kullanmaya başlamış, öyle ki CHP’yi dinsizlikle suçlamış, partinin ülkede dini yozlaştırdığını, parti veya kişilere oy vermenin Müslümanlığın gereği olduğunu, dinin ülkede daha rahat yaşanmasına öncülük ettiklerini söylemlerinden eksik etmemişlerdir.

1961 genel seçim kampanyalarındaki söylemler bu tarz düşünceleri destekler nitelikte olmuştur. Zonguldak’ta Adalet Partili bir kişinin Cumhuriyet Halk Partilileri kast ederek şu ifadeleri kullanmıştır. “Camilere ot tikip cayır cayır yaktınız, tamir etmek dururken para ile sattınız”.⁶⁷ Buna ek olarak Adalet Partisi Milletvekili iken 1960’tan sonra Cumhuriyet Köylü Millet Partisine geçen Osman Yüksel Serdengeçti Süleyman Demirel’i şu sözlerle eleştirmiştir. “Seçimlerde hocalarla bir olan Süleyman Demirel, seçimlerden sonra localarla iş birliği yapıyor. Yalandan arada sırada bir namaz kılıyor. Fakat falan yerde ne zaman namaz kılacağı en az bir hafta evvel, dindar çevrelere yayılır, fabrika temeli atılacakmış gibi, hazırlıklara başlanır. Hazreti Süleyman da âlâyı

---

⁶⁶. Adalet Partisi, 1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1977

⁶⁷. Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1961, s.1

valla ile namazını kılar borcunu eda eder”⁶⁸ Din ile siyasetin bu şekilde ilerlemesi ve aralarındaki bağlantının bu düzeyde tutulmasının sebebi Adalet Partisi’nin kişisel tercihlerinden ziyade toplumun genel algısı ve seçmen potansiyelinin bu yöndeki eğilimleri ile alakalı olduğu aşikârdır.

Adalet Partisi genel olarak uygulanması gereken politikalardan ziyade uygulanabilirliği toplumda kabul gören politikalardan yola çıkarak halkın taleplerine tercüman olmaya çalışmıştır. Siyasi çizgisi dini terim ve motiflerle oluşturulmuş, milliyetçilik kavramı bu şekilde yeni bir boyut kazanmıştır. Dinin milliyetçilik kavramıyla sentezi muhafazakâr milliyetçi parti olarak yer etmesini sağlamış, Cumhuriyet yılları ile kıyaslandığında toplumda sağlam temeller oturtulmasını kolaylaştırmıştır. Adalet Partisi uyguladığı çoğu politikada bu durumun ağırlığını hissettirmesinin yanında ‘seküler milliyetçilik’ kavramı parti tabanına yerleşmiştir. Keza hem dini motiflerin ağırlığı hem de geleneksel çerçevede yeniden bezenmiş milliyetçilik kavramı Adalet Partisi’nin tabanını oluşturmuştur. Bu durum bir örnekle açıklanacak olursa Süleyman Demirel bir konuşmasında, “Eğitimi milli, kültürü milli, dili milli, ahlakı milli, manevi değerlerine, inançlarına, yüce dini Müslümanlığa, şanlı tarihine sınıksız bağlı Türk milleti, milliyetçi Türkiye’nin sahibidir ve efendisidir” diyerek özetlemiştir.⁶⁹

Bunun yanı sıra Süleyman Demirel, “Bir cemiyet değer hükümlerinden, ahlaktan, fazileten, maneviyattan mahrum bırakılmamalıdır. Bir memleketin bütünlüğü vahdeti, onun geleneklerini bilmeye bağlıdır. Mühim olan maneviyattır” ifadelerine yer vermiştir.⁷⁰

Adalet Partisi’nin söylemlerinde çok sık kullandığı maneviyatın din unsuru olduğu aşikârdır ki merkez sağ partilerin genel söyleminde belirtilen manevi değerlerle yine ifade edilmeye çalışılan kavramın Müslümanlık olduğu gerçeğidir. Adalet Partisi’nin laiklik konusundaki politikaları, Cumhuriyet Türkiye’sinin temellerini koruduğu gerçeğinde uzak kalmaktadır. Bunun yanı sıra genel olarak merkez sağ partilerin izledikleri yol İslam’ın yani dinin özel ve kamusal alanlarda görünürlüğünü ve

---

⁶⁸. Rasih Yılmaz, Toros Yüzlü Adam, İstanbul, Timaş Yayınları, 1998, s.176

⁶⁹. Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977, s.98

⁷⁰. Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, İstanbul, Dergah Yayınları, 1977, s.107

işlerliğini arttırdığı gibi aynı zamanda dini hassasiyetlerin fazla olduğu kesimlerce güçlenmesine imkân vermiştir. Adalet Partisi genel çerçevede Cumhuriyet sistemi içinde kalarak dini ve geleneksel normlara bağlılığını siyasi mekanizmalarda korumuş, laikliği ve cumhuriyet kavramlarını kavramdan öte tutmamış, toplumsal kesimlere bu şekilde seslenmiştir. Bu durum seçmen kesimlerinin memnuniyetini arttırmanın yanı sıra Cumhuriyet dönemi uygulanan politikalardan sonra toplumun sempatisini kazanmasını sağlamıştır.

5. SONUÇ

Cumhuriyet Türkiye'si, çok partili hayata geçişle birlikte yeni bir siyasal dönüşüm içerisine girmiş, ortaya çıkan merkez sağ çizgisindeki parti politikalarıyla yeni bir görünüm kazanmıştır. Merkez sağ siyaseti milliyetçi ve muhafazakâr bir şekil alırken, dini unsurlar ön plana çıkarak önemli bir noktaya getirilmiştir. Cumhuriyet dönemi Atatürk ilkelerinden “laiklik” fikrinden uzaklaşmaya başlanıp, toplumsal istekler öncelik kazanmaya başlamıştır. Zira çok partili hayatın öncü partisi Demokrat Parti, iktidara gelir gelmez toplumun isteklerine yönelik uygulamalar yürürlüğe konmuş ve bu uygulamalar sonucunda toplumdan almış olduğu olumlu dönüşümler bu savı güçlendirmiştir. Kendinden sonra gelen Adalet Partisi ve Anavatan Parti gibi sağ çizgideki partiler benzer oluşumlar ortaya koymuştur.

Partilerin toplumun çoğunluğuna hitap ettikleri göz önünde bulundurulduğunda ve her partinin belli bir seçmen potansiyeli olduğu var sayıldığında alınan siyasi kararların çoğunun toplumla doğrudan ilişkisi vardır. Bu noktada uygulanan politikalar ve bu politikaların uygulanış biçiminin önemi büyüktür. Laiklik ilkesi en yalın tanımı ile din ve devlet işlerinin ayrılığı olarak ifade edilmektedir. Öte yandan Laiklik ilkesi din ve vicdan hürriyetini savunmakla birlikte siyasi mekanizmalardan dinin soyutlanması gerekliliği anlamına gelmektedir. Cumhuriyet döneminden itibaren uygulanmaya çalışılan laiklik politikaları ile devlet düzeninde dinin etkisi azaltılmaya çalışılmış, din siyaset ayrımı uygulanmaya başlanmıştır. Partilerin bu noktada ki işlerliği sürecin tabandan yayılmasını sağlasa da kimi zaman uygulamada sorunlar yaşanmıştır. Cumhuriyet döneminde laikliğin toplumsal kesimce tam olarak anlaşılmaması ve politikaların uygulanma aşamasında yaşanan sorunlardan dolayı laiklik politikaları yeterli düzeyde etkili olamamıştır.

Çok Partili hayata geçerken Demokrat Parti ve sonrasında kurulan Adalet Partisi yöneticileri, dönemin şartları ve Tek Parti döneminde ortaya çıkan aksaklıklar göz önünü alındığında seçim aşamasında bu unsurları lehlerine çevirmeyi başarmışlardır. Din seçim mekanizmalarında veya statüko korumada tek başına yeterli bir unsur olmasa

da dönemin şartları göz önüne alındığında büyük yüzdeliğe sahiptir. Çok Partili hayata geçişle birlikte Demokrat Partinin hem seçim öncesi din ile alakalı vaatleri ve sonrasında uyguladığı politikalar detaylı incelenmiştir buradan yola çıkarak ve o günkü şartlar değerlendirildiğinde dinin siyasi mekanizmalarda politikleştirildiğini söylemek yanlış olmaz. Demokrat Parti kuruluşundan itibaren laikliğin dinsizlik olmadığı yönünde beyanlarla din ile içi içe geçmiş, siyasi varlığını dine dayandırarak geleceğini bu yönde şekillendirmiştir. Bunun somut örnekleri Adnan Menderes döneminde uygulanan politikalarda ve bazı din adamlarına yakınlıklarıyla birlikte verdikleri tavizlere dayanarak söylemek mümkündür.

Laiklik ilke olarak kalmanın yanı sıra zamanla işlerliğini toplum nazarında da kaybetmiştir. Milli değerlerin yanı sıra çağdaş medeniyet seviyesine erişmede Atatürk'ün yol olarak gösterdiği ilkelerden en önemlisi yapılan uygulamalarla etkisizleştirilmiştir. Bu noktada siyasi partilerin uygulama noksanlıkları ve seçmen kesiminin değer yargılarında ki öncelik rol oynamıştır. Sonuç itibari ile Demokrat Parti döneminde siyasi partilerin statüko aracı olarak dini kullandıkları toplanan verilerle ortaya konmuş, bunun yanı sıra uygulamanın işlerliği başarı oranıyla neticelenmiştir.

Demokrat Partinin devamı olarak nitelenen Adalet Partisi görünürde böyle bir resim çizse de Demokrat Partiden farklı bir yol çizmiştir. Uygulanan politikalar ve dinin siyasette uygulanma biçimi farklı olmuştur. Muhafazakârlık kavramının siyasette farklı bir boyut kazanması ve laikliğin önüne geçmesi bu dönemde hızlanmıştır. Bu kavram özünde dine dayanan ve siyasi konjonktürde dini baz alan bir kavram olmasından ötürü merkez sağ partilerin bu yörüngede ilerlemeleri uygulanacak politikaların yönünü başlangıçta belirlemektedir. Genel olarak bakıldığında her iki parti döneminde de ne Demokrat Partinin ne de Adalet Parti döneminin siyasi mekanizmalarında laik Cumhuriyet temelleri tabandan işlenmemiştir. Merkez sağ partilerin genel olarak İslam'ı her yönden toplumsal ve siyasal alanlarda görünürlüğünü arttırmanın hedeflendiği göz önünde bulundurulduğunda ve bu durumun İslami duyarlılığı güçlü toplum tabanına yansıdığına güçlenmemesi pek ihtimal dâhilinde olmasa gerek.

Adalet Partisi birçok uygulamada dinin etkisini saklamamış aksine bunu sıkça dillendirmiştir. Merkez sağ çizgisindeki partiler genel olarak laiklik uygulamalarını din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde değerlendirmiş, uygulanan politikaları bu çerçevede

yansıtmışlardır. Oysa laiklik din ve vicdan hürriyetini kısıtlamamakta aksine savunmaktadır. Merkez sağ partilerin konuya bu anlayışla yaklaşımlarının sebebi dinin siyasi ortamda politikleştirdiklerini göstermektedir.

Yapmış olduğum bu çalışmada Demokrat Parti ve Adalet Partisi gibi merkez sağ partilerin muhafazakârlık kavramına yükledikleri dini anlamın siyasette politik amaçlarla kullanılarak statüko aracı haline getirildiği görülmüştür. Cumhuriyet Türkiye'sinde laikliğin gericilik ve din aleyhtarlığı olarak algılanmasının yanı sıra laikliğin bunların önünde engel olduğu kabul edilmiştir. Unutulmaması gereken nokta Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün getirdiği ilke ve inkılaplar ile bugünkü çağdaş ve medeni Türkiye'nin temelleri atılmıştır. Çalışmada verilen örneklerle görülmüştür ki, toplumun büyük çoğunluğuna ulaşan ve seçmen nüfusunu lehine değerlendiren siyasi partilerin politik konjonktürde dini kullanarak hem laiklik ilkesinden uzaklaşmış hem de halkın değer yargılarına bu yolla dokunulmuştur.

Başlamış olduğum bu çalışmada, din ve siyaset arasındaki ilişki laiklik ilkesi çerçevesinde değerlendirilmiş, parti yöneticilerinin bu sürece etkileri uyguladıkları politikalarla değerlendirilmiştir. Dinin amaç için araç olarak siyasi arenada kullanılma ihtimali farklı örneklerle tartışılmıştır. Farklı parti dönemlerinden yola çıkarak, tarihsel süreç içerisinde Türk siyasal yaşantısında tartışılan dinin politik görünümüne ışık tutulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmad, F. (1992). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. Ankara: Hil Yayınları.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aron, R. (2006). *Sosyolojik Düşüncelerin Evreleri*, Kırmızı Yayınları
- Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye'nin Düzeni*. Ankara: Bilgi Basımevi.
- Bayar, C. (1998). *Atatürk Gibi Düşünmek (Atatürk'ün Metodolojisi)* (s. 65). içinde İstanbul: Tekin.
- Borgeaud, P. (2008). *Dinler Tarihinde Başlangıçlar*, Kitabevi Yayınları, Ankara
- Dağlı, N., & Aktürk, B. (1998). *Hükümetler ve Programları*. Ankara: TBMM.
- Darendeliolu, İ. (1968). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Daver, B. (1955). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik*. Ankara.
- Demirel, S. (1977). S. Demirel içinde, *Büyük Türkiye* (s. 104). İstanbul: Dergah.
- Demirel, S. (1977). S. Demirel içinde, *Büyük Türkiye* (s. 80). İstanbul: Dergah.
- Demirel, S. (1977). S. Demirel içinde, *Büyük Türkiye* (s. 104). İstanbul: Dergah.
- Demirel, S. (1977). S. Demirel içinde, *Anayasa ve Devlet İdaresi* (s. 39). İstanbul: Göktürk.
- Demirel, S. (1977). S. Demirel içinde, *Büyük Türkiye* (s. 98). İstanbul: Dergah.
- Demirel, S. (1977). S. Demirel içinde, *Büyük Türkiye* (s. 107). İstanbul: Dergah.
- Demirel, S. (1977). *Büyük Türkiye*. İstanbul: Dergah.
- Demirel, S. (1991). *İslam, Demokrasi ve Laiklik*. *Yeni Asya Gazetesi*, s. 341.
- Eroğul, H. (1990). *Türk İnkılap Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Heper, M. (1986). *Türkiye'de İslam, Siyasal Sistem ve Toplum*. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbay içinde, *Türk Siyasal Hayatın Gelişimi* (s. 377). İstanbul: Beta Yayın.
- Hume, D. (2004). *Din Üstüne (Çeviren: Mete Tunçay)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara
- Kahraman, H. B. (2007). *Türk Sağı ve AKP*. Ankara: Agora Kitaplığı.
- Karpat, K. H. (1965). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul : Timaş Yayınları.
- Kaştan, Y. (2008). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Döneme Geçişle CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler*. *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Mardin, Ş. (1992). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*. İstanbul: Selis Kitapevi.
- Müller, M. F. (1888-1892). *Natural Religion Part I*, London.
- Özek, Ç. (1960). *Devlet ve Din*. İstanbul: Ada Yayınları.
- Öztürk, K. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Programları*. İstanbul : Ak Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1994). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevgen, N. (1951). bayar diyor ki. istanbul: istanbul matbaası.
- Şahiner, N. (2004). *Son Şahitler, Bediüzzaman Said Nursi'yi Anlatıyor* (Cilt 3).
- Tarhanlı, İ. B. (1993). *Müslüman Toplum Laik Düzen*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasal Partiler 1959-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.

- Tunçay, M. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Turan, İ. (1993). Türkiye'de Din ve Siyaset. R. Tapper içinde, *Çağdaş Türkiye'de İslam*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Tiele, C. P. (1899). *Elements of a Science of Religion: Part II*
- Yılmaz, R. (1998). Toros Yüzlü Adam. İstanbul: Timaş.
- Yücekök, A. (1976). *100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Sürekli Yayınlar

- Cumhuriyet Gazetesi. (1951, temmuz 3). *Cumhuriyet Gazetesi*.
Cumhuriyet Gazetesi. (1951, mayıs 18). *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1.
Cumhuriyet Gazetesi. (1961, ekim 5). *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1.
Milliyet gazetesi. (1950, haziran 14). Adnan Menderes'in Gazetecilere Beyanatı.
Milliyet Gazetesi, s. 5.
Milliyet Gazetesi. (1960, Ocak 8). *Milliyet Gazetesi*, s. 1.
TBMM. (1950). *Tutanak Dergisi*.
TBMM. (1951). *Tutanak Dergisi*, 427.
TBMM. (1951). *Tutanak Dergisi*, 428.
TBMM. (1951). *Tutanak Dergisi*, 441.
TBMM. (1951). *Tutanak Dergisi*, 458.
Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1950). *Tutanak Dergisi*, 24.
Vatan Gazetesi. (1950, mayıs 17). *Vatan Gazetesi*, s. 5.
Zafer Gazetesi. (1950, Haziran 5). *Zafer Gazetesi*, s. 5.

Diğer Yayınlar

Adalet Partisi. (1967, Kasım 27). Kongre Konuşmaları. *Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı*, s. 99.

Adalet Partisi. (1977). *1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Adalet Partisi. (1977). *1977 Genel Seçimi Radyo Konuşmaları*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

